

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра географії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: «Туристично-рекреаційні ресурси Чернівецького району
Вінницької області»

Касянчук Ю. В. **Суспільно-географічні аспекти розвитку
глобальних міст**: дипломна робота / Юлія Вікторівна Касянчук;
Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2016.
– 80 с.

Студентки IV курсу БГЕ групи
Галузі знань 0401 Природничі науки
Напряму підготовки 6.040104 Географія*
Євсович Антоніна Михайлівна
Науковий керівник: доцент кафедри географії, канд. геогр. наук
Яцентюк Ю.В.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Голова комісії _____

Члени комісії _____

м. Вінниця – 2016 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ	6
1.1. Зміст основних понять і термінів.....	6
1.2. Природні туристично-рекреаційні ресурси	10
1.2.1. Лісові ресурси.....	10
1.2.2. Ландшафтні ресурси	11
1.2.3. Кліматичні ресурси	12
1.2.4. Природно-заповідний фонд як туристично-рекреаційний ресурс	13
1.3. Історико-культурні туристично-рекреаційні ресурси	14
1.4. Соціальні туристично-рекреаційні ресурси.....	15
РОЗДІЛ 2. ПРИРОДНІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	23
2.1. Рельєф як туристично-рекреаційний ресурс	23
2.2. Водні туристично-рекреаційні ресурси Чернівецького району	27
2.3. Лісові туристично-рекреаційні ресурси Чернівецького району	31
2.4. Природно-заповідний фонд Чернівецького району як туристично-рекреаційний ресурс	32

РОЗДІЛ 3. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	35
3.1. Пам'ятки історії Чернівецького району	35
3.2. Культові об'єкти Чернівецького району	37
3.3. Музеї Чернівецького району.....	47
3.4. Пам'ятки археології Чернівецького району	54
3.5. Центри прикладного мистецтва та ремесел у Чернівецькому районі ...	56
3.6. Твори монументального мистецтва Чернівецького району	59
РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	66
4.1. Заклади громадського харчування	66
4.2. Заклади торгівлі та ресторанного бізнесу	68
4.3. Лікувально-оздоровчі заклади	70
4.4. Розважальні заклади	70
4.5. Підприємства побутового обслуговування	71
4.6. Садиби сільського зеленого туризму	72
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77

ВСТУП

Актуальність теми полягає в тому, що Чернівецький район є багатим на туристично-рекреаційні ресурси, але вони ще не достатньо вивчені, тому мало відомі туристам. У дипломній роботі ми намагались розкрити всі туристичні можливості району, виявити всі об'єкти для створення незабутнього та неповторного відпочинку.

Об'єктом дослідження є туристично-рекреаційні ресурси Чернівецького району Вінницької області.

Предметом дослідження виступають природні, історико-культурні та соціальні туристично-рекреаційні ресурси Чернівецького району Вінницької області.

Метою дослідження є виявлення переліку та особливостей туристично-рекреаційних ресурсів Чернівецького району Вінницької області.

Для реалізації даної мети були виконані наступні завдання:

1. визначено теоретичні основи дослідження туристично-рекреаційних ресурсів
2. досліджено природні туристично-рекреаційні ресурси Чернівецького району
3. вивчено історико-культурні ресурси Чернівецького району
4. проаналізовано соціальні ресурси району

При виконанні роботи використовувалися такі методи дослідження: теоретичні, статистичні, математичні, польові, методи аналізу та синтезу, узагальнення та систематизації.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше проведено комплексний

аналіз туристично-рекреаційних ресурсів Чернівецького району, подано їх детальну характеристику по таких групах ресурсів, як природні, історико-культурні та соціальні. Визначено основні пам'ятки, об'єкти та місця, що можуть бути використані для організації туризму в районі. Зроблено карти туристично-рекреаційних ресурсів Чернівецького району.

Структура дипломної роботи: загальний обсяг роботи складає 73 сторінки основного тексту і 85 сторінок загального тексту. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 69 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

1.1. Зміст основних понять і термінів

Туристично-рекреаційні ресурси – об'єкти та явища природного, природно-антропогенного, соціально-економічного походження, що використовуються для туризму, лікування, оздоровлення та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів (центрів), їх спеціалізацію та економічну ефективність; сукупність природних, природно-технічних, соціально-економічних комплексів та їх елементів, що сприяють відновленню та розвитку фізичних та духовних сил людини, при сучасній і перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях використовуються для прямого і опосередкованого споживання, надання рекреаційно-туристських і курортно-лікувальних послуг.

Туристичні ресурси – це частина туристично-рекреаційного потенціалу території, яка включена до складу туристичного продукту і підлягає реалізації з туристичною метою. Такі ресурси частково є мотиваційною підставою для вибору певного продукту. Поняття «туристичні ресурси» і «рекреаційні ресурси» використовуються як синоніми, оскільки туризм є мобільною формою рекреації. Саме наявність та територіальна локалізація природних та культурно-історичних ресурсів визначає туристично-рекреаційну спеціалізацію певних територій.

Розрізняють наявні ресурси, що вже використовуються в туристичній діяльності та потенційні, які можуть бути задіяними за певних умов

(реставрація, реконструкція, розвиток транспортної та туристичної інфраструктури). Потенційні ресурси дають можливість для нарощення пропозиції, створення нових туристичних продуктів та є шляхом залучення до туристичної діяльності нових територій задля інтенсифікації внутрішнього та іноземного туризму [34, с.45-46].

Туристичні ресурси - природно-кліматичні, соціокультурні, історичні, архітектурні й археологічні, наукові і промислові, видовищні, культові та інші об'єкти або явища, спроможні задовольнити потреби людини в процесі туристичної діяльності. Туристичні ресурси є національним надбанням. Проте ті з них, які мають особливе значення, належать до об'єктів і пам'яток світового значення. Їх перелік встановлює і щорічно оновлює ЮНЕСКО, перебувають під охороною держави. На їх збереження виділяє також кошти Організація Об'єднаних Націй.

На цьому етапі виокремлюють три типи туристично-рекреаційних ресурсів: історико-культурні, природні, соціальні.

Туристична діяльність, як головна форма рекреації, належить до видів суспільної практики з яскраво вираженою ресурсною орієнтацією. Морські узбережжя із комфортними погодно-кліматичними умовами, гірські та приозерні ландшафти, мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, пам'ятки історії та культури стали тим підґрунтям, на якому здавна базується активний відпочинок людини і сформувалася потужна галузь нематеріального виробництва – індустрія туризму.

Вивчення туристичних ресурсів світу має чітку практичну спрямованість: знання про ресурсну забезпеченість дозволяють не лише мати уявлення про специфіку туристичного продукту країн і регіонів, а і створювати масові й ексклюзивні тури, опираючись на існуючі матеріальні і нематеріальні ресурси.

До туристичних ресурсів можна віднести все, що може бути використано для задоволення потреб туристів. Це можуть бути об'єкти та

явища природного й антропогенного походження, що використовуються для відновлення життєвих сил людини та задоволення її соціальних потреб і впливають на територіальну організацію туристичної діяльності, формування територіальних туристичних комплексів, їх спеціалізацію та економічну ефективність.

Туристичні ресурси - сукупність природних і соціально-культурних комплексів та їх елементів, що сприяють задоволенню фізіологічних та соціальних потреб людини, відновленню її працездатності і які при сучасній та перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях, використовуються для прямого й опосередкованого споживання та виробництва туристичного продукту.

Природні і суспільні туристичні ресурси - основа виникнення окремих видів туризму. Наприклад, природні ресурси стали підґрунтям для розвитку лікувально-оздоровчого, екологічного, спортивного, екстремального і багатьох інших видів туризму та відпочинку, суспільні - для релігійного, археологічного, пізнавального туризму. У більшості випадків спостерігається комплексний вплив ресурсів різного генезису на туристичний процес.

Найбільш важливими кількісними та якісними характеристиками туристичних ресурсів є:

- обсяг запасів (екскурсійний потенціал туристичних центрів і маршрутів), необхідний для визначення потенційної ємності туристичних комплексів, рівня освоєння, оптимізації техногенного й антропогенного навантаження;

- площа поширення (розміри водоносних горизонтів, пляжів, лісів, площа територій зі стійким сніговим покривом), яка дозволяє визначити потенційні рекреаційні угіддя, встановити межі санітарної охорони;

- період можливої експлуатації (тривалість сприятливого погодно-кліматичного періоду, купального чи лижного сезону), який визначає сезонність рекреаційних процесів і ритмічність туристичних потоків;

- територіальна зосередженість у місцях виникнення чи поширення, яка обумовлює тяжіння туристичної інфраструктури і туристичних потоків до місць їх концентрації;

- порівняно низька капіталомісткість і невисока вартість експлуатаційних затрат, що дозволяє досить швидко створювати інфраструктуру й отримувати соціальний та економічний ефект, а також самостійно використовувати окремі види ресурсів;

- багаторазовість використання при дотриманні норм раціонального природокористування і проведення заходів із рекультивациі та благоустрою;

- універсальність, яка дозволяє використовувати один і той же ресурс для організації різних видів рекреаційно-туристичної діяльності;

- масовість, унікальність, інформативність і доступність, від яких залежить потужність туристичних потоків і можливість створення інфраструктури;

- соціальність - незалежно від походження і використання, туристичні ресурси характеризуються "цільовим призначенням" - покращення соціальних параметрів у суспільстві.

У географії рекреації і туризму склалися кілька основних підходів до оцінювання туристичних ресурсів:

- психолого-естетична оцінка, коли аналізується характер емоційної дії природного чи культурного середовища на туристів, оцінюється атрактивність (привабливість) природних і культурно-історичних об'єктів;

- технологічна оцінка, яка дозволяє визначати придатність ресурсів для організації певних видів туризму на даному етапі розвитку продуктивних сил, оцінити можливість формування туристичних комплексів і визначити обсяг потенційних затрат;

- рентна або грошова оцінка, яка дозволяє визначати економічну ефективність використання природних ресурсів у туризмі у межах певних територій, регіонів, країн і порівнювати її з іншими формами господарського

використання;

- медико-біологічна або фізіологічна оцінка, при якій з'ясовується ступінь комфортності природного середовища для організації певних видів рекреаційно-туристичної діяльності й оцінюється ймовірність проявів метеотропних реакцій організму людини і розвитку метеопатії;

- кадастрова оцінка, яка проводиться офіційними установами і містить систематизовані зведені відомості про території, призначені для організації туристичної діяльності, відпочинку і відновлення здоров'я людини. Кадастрова інформація доповнюється й іншими характеристиками, такими як оцінка ступенів складності маршрутів та їх доступністю для різних груп туристів, віддаленістю від головних промислових, транспортних, культурних центрів тощо;

- бальна оцінка, яка застосовується у тих випадках, коли будь-яке явище чи ресурс не піддається точному виміру, але є потреба хоча б у приблизному його оцінюванні, а також тоді, коли немає потреби в точному вимірі явища [35, с.56]

Туристичні ресурси - категорія історична, змінна в часі, оскільки переінакшення структури й обсягу рекреаційних потреб суспільства призводить до залучення в рекреаційну і туристичну діяльність нових елементів природного і соціально-антропогенного характеру.

1.2. Природні туристично-рекреаційні ресурси

1.2.1. Лісові ресурси

Фітолікувальні ресурси обмежуються параметрами рекреаційного використання лісів, їхніми водоохоронно-захисними властивостями, цілющим впливом на організм людини і сприятливим санітарно-гігієнічним фоном для лікування, відпочинку, туризму.

Ліс - найдавніша окраса Землі, невичерпне джерело радості для людини. У це поняття ми вкладаємо всю сукупність геологічних і біологічних компонентів: озера і джерела з кришталево чистою водою, смарагдове багатство різнотрав'я, п'янке повітря. У лісі кожного з нас приваблює голос самої природи. Лісова тиша сприятливо діє на психіку людини. Ліс стимулює творчі можливості, активно впливає на емоційну сферу, відновлює порушену рівновагу між людиною та довкіллям. Особливо привабливий ліс для відпочинку, якщо у ньому є невеличкі галявини, струмки, озера. Рекреаційні ліси повинні бути декоративними, мати сприятливі умови для нормальної життєдіяльності лісових рослин [35, с.82].

Ліси на земній кулі зосереджені у двох поясах: північному, який представлений хвойними і мішаними лісами Євразії та Північної Америки, і південними, що охоплює території екваторіального та тропічного лісів.

Площа українських лісів державного значення становить 6,9 млн. га, а тих, що можуть використовуватись для рекреаційної діяльності - 4 млн. га. За іншими даними, рекреаційні ліси складають 10 відсотків державного лісового фонду. Комплексна оцінка його дала можливість виокремити 265 ефективних для рекреаційного освоєння територій і окремих місцевостей загальною площею понад мільйон гектарів [35, с.61-62].

1.2.2. Ландшафтні ресурси

Ландшафтні ресурси двояко впливають на розвиток туризму. Із одного боку, ландшафт є середовищем, у якому відбуваються рекреаційно-туристичні процеси, а з іншого - унікальним об'єктом споглядання, тобто перетворюється на туристичну атракцію.

Ландшафт і як середовище, в якому відбуваються рекреаційно-туристичні процеси, і як об'єкт споглядання - різновид культурного ландшафту. Навіть у випадку, коли ландшафт "дикий" і незайманий людиною, але включений до туристичної діяльності для спостереження і споглядання, він стає культурним. Через систему причинно-наслідкових зв'язків, такий ландшафт впливає на людину, її свідомість, сприйняття довкілля та подальшу суспільно-корисну діяльність, а сама людина, лише споглядаючи, залучає таку геосистему до власного культурного кола.

Серед різноманіття рекреаційно-туристичних ландшафтів як середовища, в якому відбуваються рекреаційні процеси, виділяються кілька типів (лікувально-оздоровчі, спортивно-туристичні та інші) та видів, таких як бальнеологічні, підводні коралові, сакральні тощо. Ландшафт, що перетворюється на об'єкт туристського споглядання, належить до естетично привабливих, унікальних природних комплексів, де на перший план виходить один із його виняткових за візуальним сприйняттям складників: рельєф, загальний характер поверхневих і підземних вод, рослинні і тваринні формації тощо. Це можуть бути каньйони, незаймані ділянки лісів, карсти, водоспади, провалля, кратери вулканів, гірські схили, окремі скелі чи вершини, коралові споруди та інші природні об'єкти [35, с.63-64].

1.2.3. Кліматичні ресурси

Україна належить до країн зі сприятливими погодними умовами для літніх видів рекреації. Тривалість періоду для їх інтенсивного розвитку в середньому коливається від 105 днів на півночі до 180 на південному березі Криму. Отже, комфортні умови для літніх видів відпочинку, туризму,

кліматолікування існують не тільки влітку, а й на початку осені та в другій половині весни. Купальний сезон на більшості території не перевищує 80 днів, тоді як у Причорномор'ї, особливо на південному березі Криму, він триває 120 і більше.

Тривалість сприятливого періоду для зимових видів рекреації (лижні, санні, ковзанярські види спорту) коливається від 20 - 26 днів на півдні до 40 і більше - на півночі та північному сході.

Отже, кліматичні умови України дуже сприятливі для розвитку рекреаційної діяльності [35, с.64].

1.2.4. Природно-заповідний фонд як туристично-рекреаційний ресурс

Природно-заповідний фонд України включає в себе ряд територій та об'єктів, які мають подвійну задачу – заповідання природи та рекреацію – національні природні парки (НПП) та регіональні ландшафтні парки (РЛП). Це природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Основними їх завданнями є: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів; створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреації; сприяння екологічній освітньо-виховній роботі. Але рекреаційно-туристичний потенціал цих об'єктів використовується дуже неефективно. Серед значної кількості природоохоронних рекреаційних установ лише одиниці виконують нормально свої функції. Не будемо перераховувати усі причини такої

ситуації, назвемо лише одну з них – катастрофічний дефіцит інформації для громадян України та її гостей. Та незначна кількість інформації про НПП та РЛП, що є в мережі Інтернет, а це найбільше і найстабільніше джерело інформації, ні в якій мірі не задовольняє попит серед населення. Одним із варіантів вирішення проблеми дефіциту інформації може стати інтерактивна кадастрова система.

1.3. Історико-культурні туристично-рекреаційні ресурси

До історико-культурних рекреаційних ресурсів належать історичні, історико-архітектурні пам'ятки, пам'ятки сучасної архітектури, унікальні споруди, церкви, монастирі, костели, палаци та садиби, музеї, пам'ятки археології, центри прикладного мистецтва та ремесел, твори монументального мистецтва. Історико-культурний потенціал, матеріальні та духовні цінності народу дуже важливі для формування світогляду задоволення матеріальних, а серед них і туристичних потреб.

До популярних туристичних об'єктів належать середньовічні замки - укріплене житло феодалів, королів, султанів, шахів та інших володарів. Замки-фортеці зазвичай зводили у важкодоступних місцях, на крутих пагорбах і горах. Навколо замкових споруд концентрувалися селища, мешканці яких при появі ворога ховалися в них. Вони могли витримати довгі місяці облоги і були практично неприступними. У XIV і XV ст. замки втрачають своє колишнє військове призначення і здебільшого стають палацами знатних аристократів. Значна частина замкових споруд дійшла до наших днів у вигляді руїн. Збережені й відновлені замки були переобладнані під музеї з чудовими колекціями середньовічних картин, посуду, меблів та

інших елементів інтер'єру. Вони є цікавим елементом туристичної програми, їх охоче відвідують туристи.

В Україні під охороною держави перебуває понад 70 тис. пам'яток історії та культури, серед них понад 12 тис. особливо цінних у туристичному плані, які є зразками монументальних витворів мистецтва.

Пам'ятки архітектури в Україні розміщені нерівномірно. Основна їх частина знаходиться в західних областях України, а також у Київській, Хмельницькій, Вінницькій, Чернігівській, Сумській областях та Республіці Крим. Східні і південні області не такі багаті на історичні пам'ятки, - найстаріші з них належать до XVII ст., що пов'язано з освоєнням території [35, с.57-59].

1.4. Соціальні туристично-рекреаційні ресурси

Соціальні рекреаційні ресурси включають матеріально-технічну базу рекреаційних об'єктів, частину матеріального виробництва, яка безпосередньо забезпечує потреби рекреації, використовувані рекреацією об'єкти інфраструктури, а також трудові ресурси, зайняті в рекреаційному господарстві. До них можна віднести кав'ярні, ресторани, бари, готелі, лікарні, фельдшерсько-акушерські пункти, санаторії, магазини, бібліотеки, кінотеатри, театри, туристичні фірми, садиби сільського зеленого туризму, заправки, СТО, перукарні тощо.

Нині в Україні понад 15 млн людей живе в селах. Серед працездатного населення сільської місцевості майже 3 млн осіб зайнято в особистих приватних господарствах. Близько 1 млн осіб на селі взагалі ніде не зайнято, не навчається і лише десята частина з них зареєстрована в службі зайнятості

як безробітні. Крім того, опитування показало, що понад 30 % сільських пенсіонерів за станом здоров'я і особистим бажанням могли б обслуговувати туристів і відпочиваючих.

Обмежує розвиток сільського зеленого туризму в Україні низький рівень облаштування сільських садиб. Хоча загальний житловий фонд українського села величезний — 6,5 млн будинків, централізоване водопостачання мають лише 12 % осель, опалення природним газом — 18, а каналізацію — 7 %. У цілому із загального житлового фонду сіл приватного сектору уже нині можна використати з метою розселення туристів і відпочиваючих до 30 % будинків належного санітарного стану. Ще 10 % — за мінімального ремонту та облаштування як самими жителями, так і туристичними фірмами. Можна задіяти для цього і відповідні інвестиції країн Євросоюзу.

Взагалі сільський зелений туризм, аграрний туризм та інші види відпочинку на селі для України є порятунком українського села від повного занепаду, міграції селян до міст і на роботу за кордон.

В Україні заснована Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму з регіональними відділеннями. Виходить журнал "Сільський зелений туризм". У ньому публікуються пропозиції селян щодо використання їхніх будинків для відпочинку на селі вітчизняних і зарубіжних туристів з фотографіями садиб, описами природних принад регіону і переліком послуг.

Розвиток сільського зеленого туризму дасть змогу вирішити багато наболілих проблем українського села, сприятиме: а) підвищенню рівня зайнятості населення; б) зростанню доходів сільських жителів за рахунок надання послуг туристам і реалізації вироблених продуктів харчування за прийнятними цінами; в) покращенню благоустрою сіл, місцевих доріг, інженерного облаштування окремих садиб; г) відродженню місцевих народних звичаїв, промислів, кулінарних традицій; д) збереженню і відновленню місцевої історико-архітектурної спадщини, українських садиб з

клунями, стодолами, шопами, вітряками тощо.

Основою сільського зеленого туризму є село, сільська оселя, селянин і його побут, які будуть цікавими іноземним туристам лише, якщо вони будуть українськими, а отже, відмінними від уже баченого вдома або в інших країнах. Туристу цікаво подивитися як селянин виробляє сир, масло, ковбасу, варить борщ або робить вареники саме за старовинними українськими традиціями. Тому їх треба відроджувати, бо багато за часів комуністичного режиму СРСР було втрачено і знищено. Туристи хотіли б не просто зайти до повітки, подивитися на корову, а й подоїти її, поспати на сіні в клуні, покататися на конях, взяти участь у святі різання свині. Не менш важливим є відновлення загублених ремесел, їх традиційних центрів. Виготовлення ліжника, дерев'яного чи глиняного посуду, іграшок, гуцульських топірців тощо не залишить байдужим жодного туриста.

Сільський туризм іноді називають зеленим туризмом, який пропонує безпосередні відносини із сільською спільнотою, використання цінностей села й околиць та існуючої забудови з максимальним збереженням природного середовища. З-поміж визначень сільського туризму й агротуризму вирізняють ті, що наголошують на збереженні рівноваги у задоволенні потреб відвідувачів і приймаючої сторони, вказують на необхідність збереження матеріальної й духовної культури місцевого населення та низькі сукупні витрати.

До найважливіших ознак сільського туризму, якими цікавляться туристи, належать:

- можливість відпочинку в середовищі, що відрізняється від міських умов життя і праці;
- тиша, спокій, сповільнений рух;
- можливість участі у житті селянської родини, господарських процесах, контакту з домашніми тваринами;
- пізнання культури, традицій, обрядів, мови;

- споживання регіональних страв домашнього приготування.

Отже, сільський туризм — це відпочинковий різновид туризму, що відбувається у сільських садибах, де власник господарства надає послуги з розміщення та харчування; основна мета цього виду туризму — пасивний відпочинок та вивчення побуту селян.

Сільський туризм стає вагомою складовою індустрії туризму в широкому розумінні цього поняття.

Відпочинок у селянському чи фермерському господарстві, на туристичній базі, а також спеціалізований (навчальний, екстремальний, пізнавальний, оздоровчий тощо), як і багато інших форм використовують засоби і ресурси сільського середовища.

У процесі розвитку сільського туризму з'являється все більше нових термінів, які відображають популярні напрями у туризмі — альтернативний, аграрний, екологічний туризм. Усі вони несуть певну філософію, яка пов'язана із задоволенням та заспокоєнням індивідуальних потреб туриста. Прикладом цього є альтернативний туризм і його похідні — агротуризм і агроекотуризм. Альтернативний туризм — це типова форма відпочинку для туристів, яка організована у малих масштабах і зазвичай пов'язана із певними специфічними ознаками і професійним середовищем (наприклад, природа, сільське господарство, місцеві жителі) .

Сільський туризм, у тому числі агротуризм, має великі шанси для розвитку в Україні. Західний регіон нашої держави вирізняється специфічною структурою сільського господарства, яка ґрунтується на приватній власності на землю з переважанням індивідуальних форм ведення господарства, а також є носієм матеріальних об'єктів культури, автентичного народного фольклору, звичаїв, обрядів, яких дотримуються й які переказуються з покоління в покоління. Крім великих промислових регіонів з деградованим природним середовищем, в Україні є багато сільських територій, які характеризуються привабливими краєвидами, сприятливою

екологічною ситуацією, неповторною флорою і фауною. Ці чинники можуть зацікавити туристів, які прагнуть близького контакту з природою, звільнення від шаленого ритму життя, релаксу від робочого напруження, проведення часу в родинному колі, у пошуках особистого контакту із сільськими жителями [32, с.426-430].

Необхідно зазначити, що охорона довкілля стає пріоритетною сферою уваги господарів агротуристичних господарств. І дійсно, якщо ви бажаєте досягти успіху в діяльності з надання послуг зі сільського туризму, то маєте опікуватися не лише інтер'єром та комфортом житлового будинку, але й привабливістю околиць вашого села. До чинників, які у першу чергу притягуватимуть відпочивальників, належать: мальовничі краєвиди, відсутність сміття на туристичних маршрутах та у зонах відпочинку, наявність риби у водоймах, диких тварин, птахів та рідкісних видів рослин, екологічно чистих продуктів харчування та питної води, цікавих природних об'єктів. Піклуватися про все це є правом і обов'язком місцевих жителів, і ніхто краще за місцеву громаду не зможе забезпечити гідний стан довкілля та околиць свого села.

Сільський туризм сприяє також створенню нових робочих місць і професій. Необхідно дбати про розвиток сільського підприємництва, малих обслуговуючих підприємств, підприємств народного промислу тощо. Усе це збагачує ринок праці. Село має не лише поставляти продукти харчування, а також розвиватися, створювати нові робочі місця і тим самим обмежувати безробіття. Адже нові місця праці є шансом для тих, хто не хоче або не вміє вести сільське господарство, але своє майбутнє пов'язує з проживанням у селі. Пошук нових місць праці зумовлює потребу перекваліфікації, набуття нових навичок. Ці корисні явища, як передбачається, у перспективі спроможні стримати переїзд сільської молоді до міст.

Не менш важливими є й соціальні функції сільського туризму, особливо якщо розглядати його як форму розумового і фізичного виховання,

що реалізуються через гуманітарно-соціальні чинники, основними з яких є:

- виховна (формує почуття патріотизму, розвиває моральні та етичні цінності);
- освітня (поповнює та закріплює знання з краєзнавства, природознавства, топографії, знайомить з культурою і регіональними традиціями);
- оздоровча (оптимальний режим фізичних навантажень, використання сприятливого впливу природних чинників на стан організму, дотримання правил особистої та громадської гігієни, підтримка організму на належному фізичному рівні);
- спортивна (створення бази загальної фізичної підготовки, спеціальна підготовка до змагань).

Розвиток сільського туризму — це також можливість господарської активізації багатьох сільських регіонів і сіл, які характеризуються низькими доходами від сільськогосподарської діяльності, проблемами збуту своєї продукції, високим рівнем безробіття і повсюдною еміграцією молоді. Для багатьох селян надання туристичних послуг може бути додатковим джерелом одержання доходів.

Сільський туризм може розвиватися за тісної співпраці зацікавлених селян, які надають туристичні послуги, з органами місцевого самоврядування. Саме місцева влада має забезпечити високу якість туристичних послуг і відповідну комунальну інфраструктуру (дороги, стоянки, централізоване водопостачання та водовідведення, телефонізацію, безпеку тощо). Сільські ради, розвиваючи сільський туризм, мають запропонувати широкий вибір приватних садиб, магазинів, спортивних і рекреаційних об'єктів та супутніх послуг.

Мальовничі сільські краєвиди, місцевий фольклор і ремесло, а також продукти сільського господарства — це приклади засобів, які сільська спільнота може використовувати, пропонуючи різноманітний і цікавий

туристичний продукт. Ріки, озера, ліси, гори є важливим елементом туристичних засобів села, які створюють умови для розведення риб і тварин, що може зацікавити шанувальників риболовлі чи "тихого полювання". Ці території можуть становити базу для набуття кваліфікації й досвіду у водних чи зимових видах спорту, таких як плавання, лижні перегони, спортивне орієнтування. Свою відпустку можна урізноманітнити збиранням лісових плодів та лікарських рослин з місцевим провідником; це залишає приємні й незабутні спогади.

Сільський туризм скоріше орієнтований на індивідуального туриста, малі сімейні групи, які подорожують автомобілями, аніж на великі масові та організовані товариства. Пропозиція сільського туризму може бути спрямована до сімей з дітьми, людей з особливими потребами, осіб похилого віку, шанувальників природи, товариських груп, членів організацій (наприклад, екологічних, спортивно-оздоровчих).

Виникла потреба створення додаткових туристичних атракцій у сільській місцевості для організації дозвілля відпочивальників. У різних регіонах було відкрито кінні ферми, з'явилися рибальські села, приватні зоокутки, мисливські будиночки, парки птахів, страусові ферми, домашні музеї, пасіки тощо. Об'єднання всіх складових — сільських садиб, культурно-етнографічних центрів, майстерень народних промислів, атракцій — підносить сільський туризм на новий рівень — у кластерну систему.

Одним із основних викликів, що постав перед сільським туризмом у нашій країні, є відсутність скоординованого розвитку й популяризації цієї форми відпочинку. Об'єкти й атракції сільських територій зазвичай доволі розосереджені, маловідомі, погано рекламовані й важкодоступні. Тому потрібно створювати й розвивати локальні та регіональні об'єднання власників агротуристичних господарств, осередки спілки сприяння розвитку сільського туризму, які відповідатимуть за стандартизацію, категоризацію, знакування, маркетинг, у тому числі й популяризацію, місцевих туристичних

продуктів. Практика доводить, що товариства, які створені з ініціативи сільських жителів, з відповідною підтримкою органів місцевого самоврядування, регіональної і центральної влади, наукових і громадських організацій, мають значні успіхи у розвитку і господарській активізації сіл. Сприяння поширенню сільського туризму, уніфікація і сталість податкових правил, пільгові кредити і розуміння потреб сільської спільноти можуть принести користь і державі, і селянам.

Варто також зазначити, що розвиток сільського туризму в Україні тримається винятково на сільських ентузіастах. Держава не поспішає з наданням пільгових кредитів. Крім того, у селян виникають труднощі з рекламою своєї діяльності. Якщо в межах області ще є можливість заявити про свою справу, то в масштабі держави зробити це дуже важко. До того ж в Україні сільські господарі, що займаються сільським туризмом, працюють нелегально, позаяк в державі не існує законодавчого акту, який би регулював механізм функціонування системи сільського туризму. Законодавчо-нормативна неврегульованість значною мірою стримує вихід сільського туризму як на внутрішній, так і на міжнародний туристичний ринок, не дає змоги розвивати цей вид туризму у сільськогосподарських депресивних районах із значними показниками незайнятого населення.

Комплексний підхід до вирішення посталих завдань — це робота на роки. Розвиток сільського туризму вимагає ширшого мислення і гнучкої діяльності з використанням передового досвіду та аналізу можливих помилок. Тому важливою ділянкою роботи сільських представників є вироблення і обговорення місцевих програм розвитку територій, які становитимуть частину програми соціально-економічної стратегії села .

Отже, Україна багата на туристично-рекреаційні ресурси. З-поміж них виділяють три групи: природні, історико-культурні та соціальні.

РОЗДІЛ 2

ПРИРОДНІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Рельєф як туристично-рекреаційний ресурс

Чернівецький район Вінницької області має значний туристично-рекреаційний потенціал. Він обумовлений сприятливими природними умовами, зокрема теплим кліматом, великою кількістю річок із островами, порогами та водоспадами, наявністю Скалопільського водосховища, багатством на живописні краєвиди із крутими лісистими схилами, скелями останцями, каньйоноподібними річковими долинами, цінними відслоненнями гірських порід, значною кількістю археологічних, історико-географічних та заповідних об'єктів.

Рельєф - це один з факторів, що визначає ступінь придатності території для рекреаційної діяльності. Геологічна будова, тектонічна структура, гідрологічні та кліматичні умови обумовили особливості рельєфу Чернівецького району. За схемою геоморфологічного районування ця територія відноситься до Могилів-Подільської розчленованої височинної рівнини під області Подільської височини. За площами переважають акумулятивні рівнини заплавних терас і надзаплавних терас Дністра, значно поширені також височинні останцеві-горбисті акумулятивно-денудаційні рівнини. Поширений увалистий тип рельєфу, сформований ерозійно-денудаційними процесами.

Абсолютні висоти денної поверхні Чернівецького району змінюються від 280 м на півночі території до 67 м. Зменшенням абсолютних висот фіксується загальний нахил поверхні до долини Дністра.

На досліджуваній території сформувались флювіальний, еоловий, карстово-суфозійний, біогенний та антропогенний типи мофроскульптур, а

також обумовленні процесами вивітрювання та гравітації форми рельєфу.

Флювіальна морфоскульптура представлена річковими долинами, балками, ярами, ерозійними промоїнами та борознами, конусами виносу тимчасових водних потоків. На території Чернівецького району сформувалась густа мережа річкових долин, балок, ярів. Густота яружно-балкової мережі 0,75 – 1 км/км². Глибина розчленування рельєфу в основному до 100 метрів. Лише на Мурафі, нижче гирла річки Вазлуй, глибина розчленування рельєфу досягає 200 метрів. Яружно-балкова система відрізняється великою розгалуженістю. Яри вриваються до кристалічних порід, мають довжину в середньому 100 м (до 1 – 1,5 км), ширину від 2-3 м – до 200 м, глибину 1,5 – 10 метрів. Балки мають довжину 0,5 – 2,5 км, ширину 100 – 750 метрів, глибину – до 80 метрів. Балки та яри часто мають відвершки. Яри ускладнюють ландшафтну структуру балок та річкових долин (обриваються до Мурафи, Лозової, Вазлую та Бушанки), бувають висячими. На днищах балок часто протікають струмки.

У межах Чернівецького району річка Мурафа та її притоки мають U-подібні та заплавні трапецієподібні долини, що місцями переходять в каньйоноподібні. Глибина річкових долин до 100 – 150 метрів, ширина змінюється від 100 до 500 метрів (с. Буша). Наприклад, долина р.Мурафа між селами Букатинка та Буша має глибини близько 100 метрів. Русла річок звивисті, мандрують по нешироким заплавам.

На широких днищах U-подібних річкових долин добре виражена заплава. Її ширина змінюється від 1 м до 50 метрів. Глибоке розчленування території долинами річок, балками та ярами обумовило наявність схилів значної протяжності, різної крутизни, форми та експозиції. Крутизна схилів варіює у межах від 1,5° до 90° із переважанням схилів крутизною 30-45°. Багато річково-долинних комплексів мають стрімкі скелясті урвища в нижній частині схилів. Внаслідок значної крутизни схилів відбувається особливо інтенсивне площинне змивання та лінійне розмивання ґрунтів і гірських

порід. Тому Чернівецький район виділяється сильно змитими ґрунтами. Верхні частини силових поверхонь виположені. Висота схилів коливається від 20 м до 100 – 120 м.

У межах Чернівецького району зустрічаються скелясті ущелини з крутими схилами. Каньйоноподібні діляки річкових долин сформувались на річці Мурафа, між селами Скорячий Яр та Вила-Ярузькі; на річці Вазлуй, вище с. Мервинці; на річці Бушанка, між селами Гамулівка та Буша.

У рельєфі помітно виділяються тераси Дністра, складені галечниками, пісками, над якими залягають суглинисті лесові породи. Верхні тераси (сьома, шоста і п'ята) сильно розмиті та розчленовані долинами і балками, мають горбистий рельєф.

На території Чернівецького району поширені еолові форми рельєфу та обумовлені процесами вивітрювання і гравітації форми рельєфу. У річкових долинах утворились ніші, кишені й тераси вивітрювання, скелі-останці, еолові стовпи. Вони свідчать про те, що на Поділлі у давні геологічні епохи існували пустелі.

Одна із ніш, що між селами Скалопіль і Коси, має висоту 6 м, ширину – до 30 см, глибину – до 3 м. На скелях пісковиків правого схилу долини р. Суха Буша, неподалік виходу її в долину р. Мурафа, в с. Буша, виявлено невеликі й невиразні кишені вивітрювання. Значно краще останні вираженні у геологічній пам'ятці природи загальнодержавного значення «Урочище «Гайдамацький яр»». У долині р. Мурафа, в одному кілометрі нижче с. Буша, на висоті близько – 18-19 метрів над рівнем води у річці, виявлено терасу вивітрювання.

У долині р. Бушанка, у «Гайдамацькому яру», поширені пісковикові скелі-останці. Вони утворились внаслідок фізичного вивітрювання та розмивання тимчасовими водними потоками і мають висоти та ширину близько 10 м. Двадцять чотири скелі мають персональні народні назви, наприклад, «Гонтів камінь», «Двійнята», «Гриб», «Мамонт», «Баран»,

«Висяча», «Гайдамацька».

Відомі також скелі-останці – «Чумацькі камені». Одна із них – «Чортів палець» - сформувалась у долині р. Мурафи, між селищами Скалопіль та Вила-Ярузькі, складена гранітогнейсами, має висоту близько 5 метрів, а над річковим плесом – 25 метрів. Добре збережено еоловий стовп у долині р. Мурафа, на її лівому березі, поблизу південної межі с. Букатинка. Еоловий стовп представляє собою відокремлену колону пісковика. Її ширина близько 5-ти метрів, висота – одинадцять метрів. Пісковик на всьому перетині колони неоднакового петрографічного складу. Зверху вона увінчана невеликою, плескуватою, грибуватою «шапкою», у нижній частині посмугована дефляційними жолобами чи борознами, а підвалину має більш масивну. Остання складається світло-сірим, дрібнозернистим, міцним діагонально черствуватим пісковиком. Свідченням пустельних умов геологічного минулого на території Чернівецького району є також амфітеатральні розширення долини р. Мурафи біля сіл Вила-Ярузькі та Івонівка.

У межах Чернівецького району поширені карстові форми рельєфу: печеро-подібні гроти, ніші, аномально розширені тріщини у вапняках, підземні порожнини. Біля с. Коси знаходиться так звана «Косянська» карстова печера загальною довжиною ходів близько 50 м. Тут само, на правому схилі долини р. Лозова є багато інших печер у вапняках крейдового віку.

Щодо біогенних форм рельєфу, то характер останнього у значному ступені обумовлений частковим розміщення об'єкту в межах Мурафських Товтр. Останні утворились близько 20 – 15 млн. років тому на дні теплого Сарматського моря. У рельєфі Мурафські Товтри виражені слабо, черепашкові та оолітно-детритові вапняки перекриті відкладами піску та глини потужністю від 5 – 7 до 30 – 35 метрів. У долинах річок виходи вапняків утворюють круті схили та урвища, останці (могили). У річкових заплавах

біогенний мікрорельєф формують кротовини висотою 10 – 40 см, нори інших землерийних тварин.

Антропогенні форми рельєфу представлені кар'єрами та відвалами, мікротерасами, насипами, греблями ставків і водосховищ, ямами, копанками тощо. На території Чернівецького району багато залишків гранітних, вапнякових пісковикових кар'єрів глибиною від 1 – 2 м до 20 – 40 м. Біля села Садки виявлено копальню із видобутку глини та вапняків. Її рельєф горбисто-хвилястий із вапняковим бугром і зниженими ділянками.

Надмірне випасання худоби на схилах долини р. Лозова призвело до знищення рослинного покриву та формування пасквально-дигресійних ландшафтів із мікротерасами уздовж усього схилу. Ширина стежок до 30 – 40 см, довжина – понад 200 метрів. Загальна кількість стежок із витоптаною рослинністю до 30 – 40 штук.

2.2. Водні туристично-рекреаційні ресурси Чернівецького району

Для відпочинку населення можна використовувати майже всі водні об'єкти, але найбільш перспективними в Чернівецькому районі є малі річки та ставки, які служать природною основою для розвитку таких видів відпочинку як комплексно-купальний та оздоровчий відпочинок, рибальство. Цікавим місцем для відпочинку туристів може стати Мурафська Швейцарія.

Тут можна помилуватися чарівними краєвидами району. Одразу за Чернівцями на річці починаються пороги. Дещо далі можна половити рибу у Скалопільському водосховищі – найбільшому на цій річці. Проте найбільше враження справляє долина Мурафи, що починається зразу за греблею. Здається, що потрапив на гірську річку, де гранітні скелі, висотою 10-15 м,

нависають над водою, що з шумом і клекотом пробиває собі дорогу серед безлічі порогів [59].

Саме на підході до села Вила-Ярузькі можна познайомитися із місцевістю, яку називають „Мурафська Швейцарія”. Тут крутий лівий берег покритий типовим для цих районів дубово-грабовим лісом, а правий – то степові ділянки на гранітних виходах (мал. 2.1).

Мал. 2.1 Мурафська Швейцарія

Мурафська кам'яна долина – творіння води і часу. Річка весь час змінювалась, пісок то наливався, то утворювались ями, були місця, де вода могла збити з ніг. А ще дно було вкрито великими, слизькими від водоростей каменями, за які можна було зашпортатись і впасти в воду. В піску річки знаходяться різноманітні черепашки, корінчики, скам'яні кісточки.

Вчені знайшли підземну ріку, що тече під Мурафою. Вона набагато більша за неї. Наземна ж річка дуже схожа на чарівну долину. Тільки на частині села Чернівці перепад рівня води більше 1,5–3-х метрів (51м - 48м

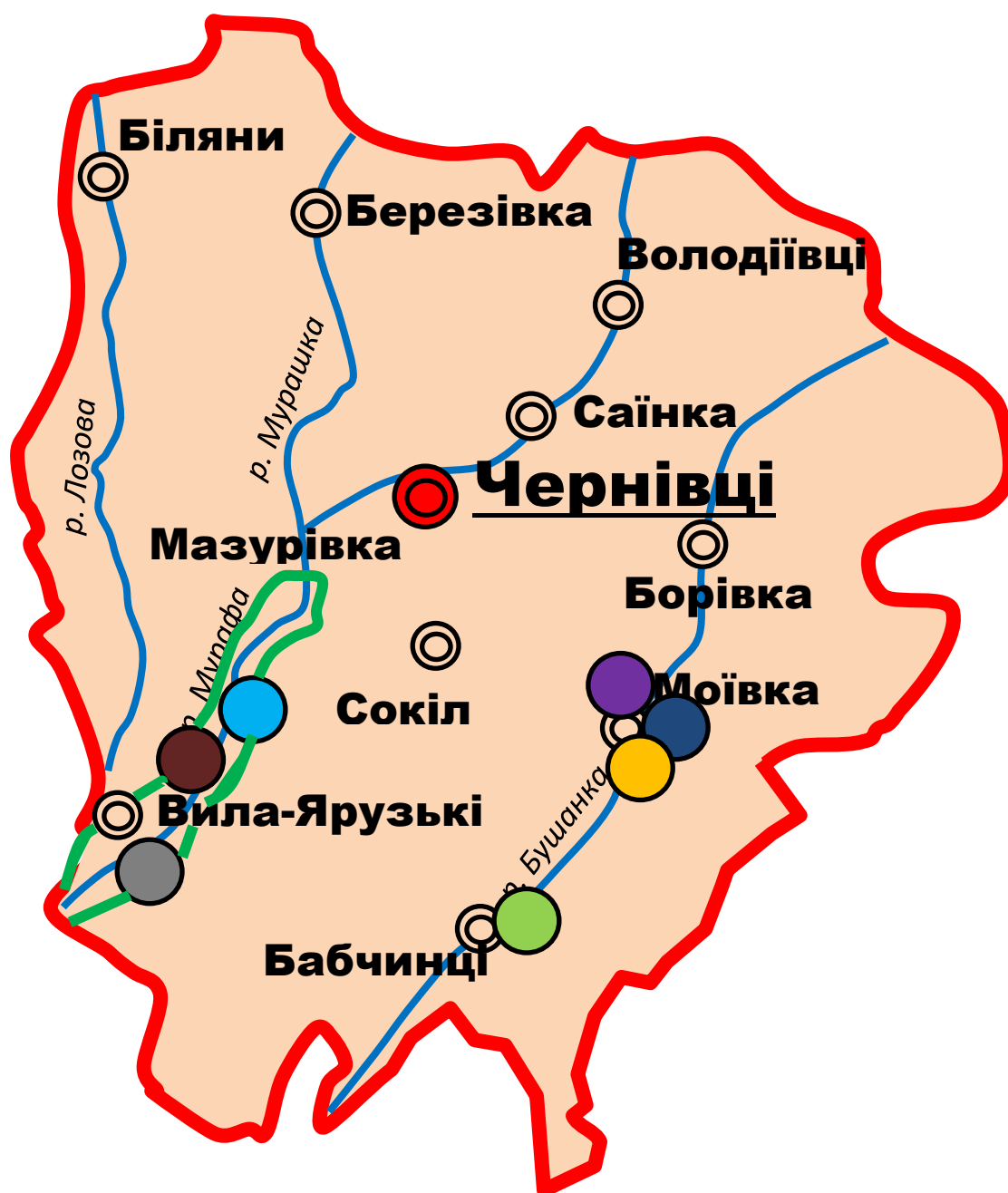
над рівнем моря). Вода з шумом пробивається серед каміння, утворюючи перекати, водоспади, коловороти. Це одна з найкрасивіших річок Придністер'я.

В 20 роки минулого століття на перекатах Мурафи були поставлені перші гідроелектростанції. Ця річка – найбільша ліва притока Дністра. Вся довжина її 163 кілометри. Вона бере початок на найвищій точці Подільського плато біля села Мальчівці Барського району на висоті 362 метрах над рівнем моря.

Найцікавіша – середня частина ріки, від гирла притоки Мурашки до села Буші. Це гориста ділянка з крутими, обривистими берегами, порогами і водоспадами. Тут річка прорізує породи давнього українського кристалічного щита і творить неповторні мальовничі ландшафти. Вода тече по чорно-червоних гранітах і здається ніби потрапив у гірську країну, де бурхливі річки з шумом і клекотом пробивають собі дорогу серед безлічі порогів. Ці ділянки річки називають «Дзюбино», «Попова кладка», "Мурафська Швейцарія" [64].

Між селами Скалопіль та Вила-Ярузькі природа поєднує стрімкі високі гранітні береги каньйоноподібної долини Мурафи, пороги, острови, водоспади, заліснені схили, на яких збереглися рідкісні види рослин і тварин. Крім того, тут багато археологічних, історичних та архітектурних пам'яток.

Також у Чернівецькому районі розташоване джерело «Кадуб» - гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення. Його площа 0,01 га. Заснований цей об'єкт згідно розпорядження Ради Міністрів УРСР № 780-р від 14.10 1975 р. Розташований у с. Бабчинці. Належить Бабчинецькій сільській Раді. Це джерело добрих смакових якостей, що має водорегулююче значення [17, с. 84-85]. Також на території Борівської сільської ради є криниці-джерела "Бенедика", "Олекси", "Карпів мочар", які оберігаються місцевими жителями, тому що мають цілющі властивості (мал. 2.2).

Мал. 2.2 Природні туристично-рекреаційні об'єкти Чернівецького району

Умовні позначення

- - Скалопільське водосховище
- - Мурафська Швейцарія
- - Джерело «Кадуб»
- - «Моївська дача»
- - «Могутні дуби»
- - «Віковий дуб»
- - Вилянська стінка
- - Регіональний ландшафтний парк «Мурафа»

2.3. Лісові туристично-рекреаційні ресурси Чернівецького району

Найбільш придатними для оздоровлення та відпочинку населення серед рослинних ресурсів є ліси. Крім естетичних якостей, ліс виконує також оздоровчі та санітарно-гігієнічні функції.

Чернівецький край славиться великою кількістю лісів змішаного типу. Можна гарно відпочити і помилуватися дивовижним лісовим урочищем "Моївське", побувати у заказнику місцевого значення "Моївська дача", побачити 300-літні дуби у ботанічних пам'ятках природи "Могутні дуби", "Віковий дуб" та дуб "Сидорів".

«Моївська дача» - це ландшафтний заказник місцевого значення. Його площа становить 19,0 га. Заснований згідно рішення облвиконкому №371 від 29.08.1984р. Розташований у Моївському лісництві. Це ділянка високопродуктивного дубового лісонасадження штучного походження віком 70 років [17, с.85].

«Могутні дуби» - ботанічна пам'ятка природи місцевого значення. Його площа 0,02 гектара. Заснований згідно розпорядження Ради Міністрів УРСР № 780-р від 14.10.1975 р. Розташований у Моївському лісництві, кв.66, діл. 4. Належить Моївській сільській Раді. Тут ростуть два могутніх дуба черешчатих, віком понад 315 років.

«Віковий дуб» - ботанічна пам'ятка природи місцевого значення. Площа 0,01 га. Заснований згідно розпорядження Ради Міністрів УРСР № 780-р від 14.10.1975 р. Розташований у Моївському лісництві, кв. 64, діл. 5. Належить Моївській сільській Раді. Тут росте могутній дуб черешчатий віком понад 315 років [17, с. 85].

2.4. Природно-заповідний фонд Чернівецького району як туристично-рекреаційний ресурс

Вінницька область має один з найнижчих показників заповідності в Україні, який становить всього 2,47%. Для порівняння заповідність сусідніх Тернопільської та Хмельницької областей становить відповідно 8,9% і 14,3%. Ліси та інші лісовкриті площі займають всього 12,4% території Вінниччини. В той самий час розораність земель становить 65,3%, а забудованість – 4%. В умовах тотального перетворення та забруднення ландшафтних комплексів людиною, незначні площі умовно-натуральних геосистем ще більше загострюють проблеми охорони навколишнього природного середовища. Саме на території Чернівецького району у 2008 році створено регіональний ландшафтний парк «Мурафа» тому, що тут багатий рослинний і тваринний світ із рідкісними, занесеними до Червоної книги видами, а долина річки – це регіональний коридор.

Парк охоплює частини Чернівецького, Могилів-Подільського районів Вінницької області.

Створення забезпечить умови, щоб зберегти Мурафські товтри, умовно-натуральні ландшафти та їх комплекси, зберегти рослинний та тваринний світ, реставрувати та охороняти історико-географічні об'єкти, розвивати туризм. Регіональний ландшафтний парк включає долину річки Мурафа від смт. Чернівці до села Буша, долину по річки Лозова – від урочища «Коліно», на південь від села Лозове, до гирла річки в селі Вила-Ярузькі, по долині річки Вазлуй – від мосту на автошляху між селами Майорщина та Бабчинці до гирла річки в селі Мервинці та Гайдамацький яр на річці Бушанка [18, 39, 47].

На території трьох районів протяжність парку по широті 37 км, а по долині Мурафи – 79 км, ширина парку коливається від 400 м до 6600 метрів,

а площа становить 100, 689 кв.км, по периметру – 221, 3 км.

Регіональний ландшафтний парк «Мурафа» — це об'єкт природно-заповідного фонду України. Територія парку поєднує різноманітні природні комплекси (водні, яружно-балкові, скельні) та відзначається розмаїттям рослин, у тому числі занесених до «Червоної книги України». Її тваринний світ значною мірою зберігся у природному стані і відповідає фауні лісостепової зони. Ландшафтний парк має величезне природоохоронне значення для охорони ділянок степової рослинності, унікальних лісів, де є кизил звичайний і, водночас, дедалі вагомніше рекреаційне значення. Створення таких заповідних об'єктів відповідає сучасному баченню розвитку територій, коли замість аграрного освоєння земель, які завідомо не можуть дати високих врожаїв, забезпечується планомірне збереження екологічного коридору, яким є річка Мурафа, із використанням вцілілих куточків природи саме для відпочинку [68, 69].

Розташовується у Чернівецькому районі Гайдамацький яр. Це урочище займає 96 гектар площі району. Знаходиться на околиці села Буші. З 1975 року Гайдамацький яр оголошений геологічним заповідником, одним з 28, що існують на Україні [17, с.85].

Тут знайдені унікальні залишки Трипільської культури. За переказами, в XVIII столітті саме тут була база народних месників - гайдамаків, під керівництвом уманського сотника Гонти. Нібито звідси вони робили зухвалі набіги на шляхтичів і турок.

Ще одним цікавим місцем для відпочинку туристів може стати Вилянська стінка. Це урочище, унікальне незаймане місце дикої природи. Розташоване по долині річки Мурафи, за 3 км вниз по течії від села Скалопіль. До Вилянської стінки можна дістатися польовою дорогою від гранітного кар'єру «Коси» тільки в суху погоду. Недільного літнього дня сюди приїжджають багато відпочивальників. Всі вони розміщуються тільки на правому березі річки, так як тут є криничка з питною водою і місце для

відпочинку.

Річка Мурафа протікає тут в широкій, глибокій долині з досить крутими схилами. Біля річки є відслонення гранітів причудливих форм. Скелі мають назви: «Чортів палець», «Дід» та інші. Мурафа на цій ділянці нагадує гірську річку із бистринами, водоспадами, прокладаючи із шумом свій шлях між скелястими крутими берегами (мал. 2.3).

Мал. 2.3 Вилянська стінка

Рослинний світ урочища зберігається із прадавніх часів. На схилах, з правого боку, збереглися ділянки степової рослинності, на лівому знаходяться густі зарості з граба, дуба, ліщини, що з гори нагадують стінку.

У Вилянській стінці збереглися рідкісні рослини, занесені до Червоної книги Вінниччини: підсніжник звичайний, проліска дволиста, печіночниця звичайна, ряст порожнистий, сон широколистий, горицвіт весняний, конвалія травнева та інші.

Отже, Чернівецький район Вінницької області багатий на природні туристично-рекреаційні ресурси. Серед них вагоме значення для розвитку туризму мають різні форми рельєфу, кліматичні умови, річки, ставки, Скалопільське водосховище, пороги, острови, водоспади, лісові масиви, ділянки лучних степів та природно-заповідні об'єкти.

РОЗДІЛ 3

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Пам'ятки історії Чернівецького району

У Чернівецькому районі Вінницької області є 38 пам'яток історії. Серед них найвідомішими є місце страти євреїв, де зараз встановлено знак в пам'ять про загибель, пам'ятне місце дислокації 161 бомбардувального Чернівецького авіаполку ім. Богдана Хмельницького, пам'ятне місце страти Івана Гонти та гайдамаків, будинок школи в якому навчався О.С. Пащенко – народний художник СРСР, каменоломня у селі Букатинка (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Пам'ятки історії Чернівецького району Вінницької області

№	Місце розташування	Назва пам'ятки	Адреса пам'ятки	Примітки
1	Смт. Чернівці, Центр селищної та районної рад	Братська могила радянських воїнів, 1944 р.	Вул. Леніна, 103/1	
		Кладовище:	Вул. Леніна, північно-східна околиця селища	
		- Могила Василик Т.А., 1975 р.	У південно-західній частині кладовища	Тетяна Анатоліївна - Герой Соціалістичної Праці
		- Могила Насіковської І.К., 1980 р.	Північна частина кладовища	Іван Казимирович - Герой Соціалістичної Праці
		Місце страти євреїв, 1941 р. та пам'ятний знак в пам'ять про загиблих, 1999 р.	Біля мосту через р. Мурафу	
		Пам'ятне місце дислокації 161 бомбардувального Чернівецького авіаполку ім. Богдана Хмельницького, 1944 р.	Ур. «Сташкові корчі» в районі бази відпочинку «Салют»	
		Пам'ятне місце селянських сходок, 1905 р.	Вул. Лісова, ур. «Червона долина»	
2	С. Бабчинці, центр с/р	Братська могила жертв фашизму та радянських воїнів, 1941 р., 1944 р.	Вул. Леніна, 36	
		Могила Продавця І.Д., 1947 р.	Кладовище, II частина	Іван Данилович – полковник, кавалер Георгіївських Хрестів

Продовження таблиці 3.1

3	С. Березівка, центр с/р	Братська могила радянських воїнів, 1944 р.	Вул. Леніна, 22	
		Братська могила радянських воїнів, 1944 р.	Південно-західна частина села, при дорозі до м. Могилів-Подільський	
		Братські могили радянських та німецьких воїнів, 1944 р.	За 1 км на схід від центра села, придорожі на с. Саїнки	2 могили
		пам'ятний знак на честь скасування кріпосного права, 1911 р.	Вул. Леніна	
		Поштовий тракт, кінець XVIII-XIXст.	Вул. Леніна	Дільниця м. Немирів – м. Могилів-Подільський
4	С. Біляни, центр с/р	Будинок школи, в якому навчався Сосновський О.В., 1930-1935 рр.	Вул. Котовського	Олексій Васильович – Герой Радянського Союзу
		Могила радянського воїна, 1944 р. та пам'ятний знак на честь загиблих воїнів-земляків, 1980	Пров. Миру, 2	
5	С. Борівка, центр с/р	Братська могила жертв фашизму, 1941 р.	Західна частина навого кладовища	
		Братська могила радянських воїнів, 1944 р.	Вул. Перемоги, у центрі села	
		Могила Сімончука А.М., 1987 р.	Вул. Червоних Партизанів, на старому кладовищі	Анатолій Миколайович – учасник радянсько-афганської війни, загинув в Афганістані
6	С. Букатинка, Вило-Ярузька с/р	Каменоломня, друга половина XIX ст.	Південно-західна околиця села, правий берег р. Мурафа	Пам'ятка виробництва
7.	С. Вила-Ярузькі, центр с/р	Будинок, де містився робітфак, 1931 -1934 рр.	Вул. Леніна, приміщення школи	Філія Житомирського сільськогосподарського інституту
		Сімейне поховання генерала Боголюбова О.Л., 1903 р.	Вул. Леніна	Олександр Лукич – учасник бойових дій під командуванням Суворова О.В.
8	С. Володіївці, центр с/р	Братська могила радянських воїнів, 1941 р.	Вул. Леніна	
9	С. Гонтівка, центр с/р	Братська могила червоних партизанів, 1918 р.	Вул. Комарова, південна частина канави сільського кладовища	На вул. Леніна встановлено обеліск, в пам'ять про розстріляних червоних партизанів, з меморіальним написом: «Героям громадянської війни»
		Братська могила радянських воїнів, 1944 р.	Вул. Леніна, 68а	
		Пам'ятне місце страти Івана Гонти та гайдамаків, 1768 р.	Вул. Леніна, подвір'я сучасної школи	

Продовження таблиці 3.1

10	С. Коси, Лозівська с/р	Кам'яний стовп, 1910	При дорозі смт. Чернівці- с.Коси на повороті до села	На стовпі наведені статистичні дані про с.Коси
11	С. Мазурівка, центр с/р	МТС, 1931 р.	Вул. Леніна	Пам'ятка виробництва
		Поштовий тракт, кінець XVIII-XIXст.	Вул. Суворова	«Бабчинечський шлях»
12	С. Моївка, центр с/р	Могила жертв фашизму, 1941 р.	Вул. Кірова, Східна околиця села	
13	С. Саїнка, центр с/р	Будинок школи, в якому навчався Пащенко О.С., 1915 р.	Вул. Леніна	Олександр Софронович – Народний художник СРСР, встановлено меморіальну дошку на будинку культури
		Кладовище:		
		Могила Салюка О.В., 2003 р.	Південно-східна околиця села, у східній частині	Олексій Васильович – знаний майстер витинанок
		Могили селян та пам'ятний знак жертвам Голодомору, 1932-1933 рр., 1983 р.	Східна околиця села, у центральній частині	
		Пам'ятний знак на честь скасування кріпосного права, 1911 р.	Вул. Зої Космодем'янської	
14	С. Сокіл, центр с/р	Пам'ятний знак жертвам Голодомору та політичних репресій 1930-х рр., 2003 р.	Північно-західна частина села при дорозі на смт. Чернівці	
15	С. Шендерівка центр с/р	Братська могила радянських воїнів, 1944 р.	Вул. Перемоги	
		Братська могила німецьких солдатів, 1944 р.	За 4 км на схід від центра села, при дорозі Могилів- Подільський-Вінниця	

3.2. Культурні об'єкти Чернівецького району

На території краю нараховується 46 пам'яток історії, культури та археології. З них найвідоміші: костюл Святого Миколая (1640), церква-ротонда (XIX ст.), водяний млин XIX ст. (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Пам'ятки архітектури і містобудування Чернівецького району

№	Адреса	Назва	Датування	Примітки
1	Смт. Чернівці, центр селищної та районної рад. Вул. Набережна	Житловий будинок	1792	
2	Вулю Леніна, 202	Костьол св. Миколая	Др.чв. XVIII ст.; 1840	
3	Забудова від костьолу до мосту на р. Мурафі	Містечко єврейське	16 – пос XX ст.	
4	Вул. Леніна, р. Мурафа	Млин водяний	XIX ст.	
5	Вул. Чкалова	Ринок	1950-ті рр.	
6		Синагога	XVIII-XIX ст.	
7		Турецький міст	Др. Пол. XVII ст.	
8	Вул. Леніна, 170/1	Церква-ротонда	Поч XIX ст.	
9	С. Бабчинці, центр с/р, вул. Леніна, 36	Церква св. Миколая (мур.)	1818	
10	Вул. 50-річчя Жовтня	Церква Покрови Богородиці (мур.)	Бл. 1825	
11	С. Борівка, центр с/р, вул. Леніна	Комплекс цукрового заводу	1866-1911	
		Прохідна	1911	
		Склад продукції	1911 р.	
		стайня	Сер. XIX ст.	Нині дитсадок
12	С. Вила-Ярузькі, ентр с/р	парк	XVIII-XIX ст.	
13	С. Володіївці, цетр с/р, Вул. Братів Героїв	гідроелектростанція	1951	Фрагменти будівель та греблі
14	Вул. Жовтнева	Млин водяний	XIX ст.	
15.	Вул. Зелена	Пивоварня		
16	Вул. Леніна, 10	Церква Різдва Богородиці		
17	С. Гонтівка, центр с/р	Млин водяний	XIX ст.	
18	С. Мазурівка, центр ср, Вул. Леніна, 1	Млин водяний	XIX ст.	
19	С. Моївка, центр с/р, Вул. Леніна	Цукровий завод	1848	
20	С. Саїнка, центр с/р На р. Мурафа	Млин водяний на ГЕС	XIX ст.; 1950 р.	У рінах
21	Вул. Кірова	Млин водяний	XIX ст.	
22	Вул. З. Космодем'янської	Свято-Покровська церква	1825	
23	С. Скалопіль, Лозівська с/р	гідроелектростанція	1953	Діюча

В районі діють 27 релігійних організацій. З них Української православної церкви Московського патріархату – 15, Римсько-католицької церкви – 5 (в тому числі 1 монастир ордену отців Мар'янів), релігійної громади адвентистів сьомого дня – 2, релігійної громади євангелістів християн-баптистів – 5.

Село міського типу Чернівці може похвалитись ще однією, незвичною пам'яткою - це каплиця-ротонда Марії Магдалени, яка колись служила за мавзолей Маньковських. Ця польська родина володіла тутешніми землями в

першій половині XIX ст. Нині перед каплицею вціліли окремі надгробки старого польського цвинтаря [62].

Взагалі, навколо питання побудови церкви виникає багато розбіжностей. На даний час існує дві версії її створення. Одна говорить про те, що церква Марії Магдалини була споруджена на цвинтарі коштом священика Тимофія Піліна в пам'ять про померлу у ранньому віці дочку Марію. Будівлю зведено на початку XIX ст. у формі близького до круга овала, який вписаний в прямокутний нартекс з портиком із чотирьох колон (мал. 3.1).

Мал. 3.1 Каплиця-ротонда Марії Магдалини

У "Подольских епархиальных ведомостей", описано святкування річниці утворення каплиці. Згідно цих даних каплицю було зведено не на початку XIX сторіччя, як вказується у багатьох джерелах, а в 1867 році.

Інші ж вважають, що каплиця-ротонда була побудована як гробниця-мавзолей моївським поміщиком Маньковським з відомого на Поділлі шляхетного роду.

Навіть у інтернет джерелах в описі архітектурних пам'яток наведено

подвійну назву: церква-ротонда Марії Магдалини - каплиця-мавзолей шляхетського роду Маньковських.

Під час спілкування з мешканцями смт. Чернівців виявилось, що ніхто не володіє переконливою інформацією про те, хто саме збудував каплицю.

Ксьондз костела св. Миколая (смт Чернівці) наполягає, що каплиця була так побудована саме Маньковським.

Місцеві жителі розповідають, що колись ротонда була католицькою, а потім була передана православній єпархії. І до будівництва нової православної церкви в смт. Чернівці саме в ній відбувались всі богослужіння. Ця передача була ще до 1981 року [30, 40, 66].

Зараз (2016 р.) церква-ротонда належить православній єпархії, але в ній не відбуваються богослужіння.

Цікавою історичною пам'яткою є костел Святого Миколая, що знаходиться в смт. Чернівцях. Він має досить не просту, але цікаву історію будівництва та передачі від однієї влади іншій (мал. 3.2).

Мал. 3.2 Костел святого Миколая

За свою довгу історію Чернівці побували в багатьох руках. Шляхтич татарського походження Білий Скіндер, котрий газдував тут в середині XVI ст., навіть перейменував містечко на Скіндерполь. Згодом, в 1595-му, поселення переходить до Замойських. Ті якраз скуповували Брацлавські маєтки в зубожілих власників.

Наступними господарями Чернівців стають найшляхетніші роди Яблоновських і Конєцпольських. Представник останніх, Станіслав-Ян Конєцпольський, виділяє кошти на будівництво доволі солідного костелу. Судячи з усього дата фундації храму — 1640-й рік — є помилкою. Бо власником цих земель був не Станіслав Конєцпольський, відомий нам розкішним замком у Підгірцях, а його онук.

За двісті років костел як мінімум раз серйозно перебудовували. А в радянські часи його доля була схожа на долю більшості українських храмів. Довгий час костел був кінотеатром. Але завдяки зусиллям місцевих мешканців його повернули громаді в 1989-му році, про що свідчить відповідна табличка на фасаді. Зараз костел виглядає дуже привабливо, оскільки нещодавно тут був зроблений ремонт. На його території розташовуються акуратні посадження дерев, клубми, статуя Марії та Ісуса Христа. А в середині костелу є кілька картин, вівтар, статуя святого Антонія, Марії та Агнеси. Туристи можуть потрапити сюди без проблем, а розповісти про історію костелу та провести екскурсію із задоволенням можуть священники та сестри-монашки.

Найбільше привабити туристів можуть місця колишнього проживання євреїв, адже вони мають довгу історію та досі зберігають таємниці тих часів. Саме в Чернівцях колись знімали фільм «Ти – Іван, а я – Абрам», тут досі є давній єврейський цвинтар та вціліли деякі будинки.

«Жыло-было местечко на Подолье», - під такою назвою в Канаді вийшла не так давно книга ще одного колишнього знаменитого чернівецького єврея Фіми Красноштейна. Здавен жило-було, як на острові,

оточене зі всіх сторін річками Мурафою і Мурашкою, українське село, в центрі якого був отой його гонор...- єврейське містечко. Там було найбільше танців, музики, торгівлі, всяких поетів, композиторів, художників, вчителів, ремісників..! Це було серце Чернівців. Описує той же Фіма Красонштейн.

В єврейських престарілих помешканнях тепер стихійно осідають всякі фірмочки, державні районні і комунальні структури. Але ще єдиному неповторному архітектурному стилю повністю хребта не зламано. От би відреставрувати всі ці будиночки і показувати їх туристам – яка ж то би краса була для всієї області! Місцевий житель показував свою - колишню єврейську хату, яку купив. Не так хату, як потаємний хід в ній, що веде до підземелля. Він пореконує, що нові хазяї-українці тепер в колишнім єврейським містечку знаходять дуже багато різних схованок, таємних підземель, підземних переходів, якими нерідко сполучалися єврейські помешкання.

Навіть після війни була ще в містечку синагога. Колись, коли французи тут знімати фільм « Ти - Іван, я – Абрам», синагогу лиш для кіно відновили. Євреї оселилися в Чернівцях, ймовірно, в першій половині XVII ст., про що достовірно свідчать пізніші документи, які відносяться до часу польсько-козацької війни. Деякі назви знищених козаками єврейських громад, перераховані в мартирології "Тит хаявен", включають в себе корінь "черн" можуть бути співставлені з Чернівцями. Ймовірним свідчення проживання в містечку євреїв є згадка єврейських будинків в податкових відомостях 1661 г.

В нижній частині містечка, біля річки, з південної сторони моста знаходився найважливіший заклад єврейської спільноти – баня. Тому, хто дивився могло показатися що будівля зійшла з місця і прямує прямо у хвилі. Трошки вище, на іншій стороні вулиці гордо височіла Велика синагога, прохолодна влітку і промерзаюча взимку, бо її не топили. Фасад, звернений в сторону спуску до річки. Вхід в синагогу було влаштовано зверзу із західного

боку, прямо з дороги потрапляли в особливе відділення, з якого вже спускалися в саму будівлю по сходах, ніби в підземелля, як би у відповідності зі словами «з глибини я взиваю до Тебе» [33].

Очевидці розповідають, що стара Велика синагога «височіла подібно вежі» у самого берега річки, «води якої вирували і кипіли з шумом, не вщухаючи ні на хвилину». Її старовинний незвичайного виду будинок будив уяву жителів поширений в фольклорі євреїв Поділля сюжет про мерців, які відвідували ночами Велику синагогу.

Чернівці - одине з небагатьох селищ, що зберегло історичну рядову забудову кінця XVIII-початку XX ст. Вона розташовується в межах колись укріпленої території містечка, окресленої з трьох сторін руслом річки Мурафи, а з четвертого - майже безперервним фронтом будинків, що виходять фасадами на площу біля костелу. До кінця XVIII століття тут сформувалися компактно заселені євреями торгові квартали. Костел і раніше стоїть на західному кордоні єврейських кварталів, на високому плоскогір'ї біля дороги, яка спускається по схилу пагорба до мосту через Мурафу. Біля підніжжя цього схилу колись височіла подібно вежі старовинна Велика синагога, побудована, мабуть, одночасно з костелом - у сорокових роках XVII століття. Як випливає з наведених вище згадок, підлога її молитовного залу була значно нижче рівня землі - особливість, притаманна синагогам тієї епохи. На місці будівелі Великої синагоги, зруйнованої під час війни, збудовані житлові будинки.

У глибині кварталу, залишався пустир. Будівля клойз була зруйновано пізніше синагоги, і до сих пір ніхто не наважується вибудувати свій будинок на місці святині. Єдину вцілілу будівлю синагоги, побудовану на початку XX ст., давно переплановано під житло. Воно розташоване зовсім в іншому кварталі серед будинків рядової забудови і немов заховано за ними від сторонніх очей. Незважаючи на те, що багато будинків в Чернівцях було знесено, тут можна отримати наочне уявлення про високу щільність забудови

єврейських кварталів. Проїзд в єврейське місто з площі біля костелу був влаштований між двох солідних за місцевими масштабами будівель. В одному з них в двоповерховому, багаторазово перебудованому, розташовувалася на початку ХХ століття ткацька фабрика. Будинки, що стоять на головній торговій вулиці, були зведені не пізніше початку ХVІІІ століття. Відрізнялися один від одного лицьові і тильні їх фасади – вони належать зовсім різним епохам. Яскравий приклад цьому на вулиці Леніна. Ближня до головної вулиці частину будинку, де знаходилася лавка і майстерня, перебудовувалася частіше. Низько і тісно розташовані вікна і легка нерівність каркасної конструкції стін, немов виліплених руками, надають будинку камерний, затишний вигляд.

Деякі будівлі, що стоять на головній вулиці, являють собою блок з двох окремих будинків з однотипними наборами приміщень. По виду вікон і дверей на вуличному фасаді вже можна судити, чи мала будівля спочатку таку структуру або вона стала результатом реконструкції, адже одна половина будинку може бути значно старше іншої. У перекритих високими склепіннями цокольних етажках, підвалах будинків на центральних вулицях розташовувалися складські та господарські приміщення. Особливо складні багатокамерні підвали були під старими торговими рядами, які стояли колись між головною вулицею і паралельною їй. На місці цих споруд в ХХ столітті був збудований магазин. Колоритні будинки з галареєю, піднятими на висоту цокольного поверху, і з черепичними дахами збереглися у віддалених від центру вулицях і провулках. Зазвичай ці будівлі кінця ХVІІІ - першої половини ХІХ століття. Один з таких будинків з виразним фасадом, служив натурою для зйомок кількох кінофільмів, але він не зберігся у початковому вигляді, оскільки вже кілька років перебуває в аварійному стані. Цю будову можна розглядати як зразок єврейського будинку, зведеного відповідно до давньої традиції. Будівля складається з двох будинків, що примикають один до одного задніми фасадами. Один з них, звернений головним фасадом на

Цвейг-гас, втратив після ремонту свій первісний вигляд, інший, що виходить на невелику площу, зберіг навіть старовинні дерев'яні конструкції вікон і дверей. У цокольному поверсі цього будинку були передбачені торгові, житлові і господарські приміщення - найбільше з них служило колись лавкою або майстернею.

Залишилося в районі і єврейське кладовище, яке розташоване на протилежному від містечка березі річки Мурафи, поруч з селом Мазурівка. З села до нього веде вузький дерев'яний підвісний міст. Кладовище витягнуто вздовж берега річки і обмежено з протилежного боку шосе. Воно обгороджене і охороняється. На цьому кладовищі збереглося понад дві тисячі надгробків. Найбільш стара його частина з надгробними стелами першої половини XIX століття знаходиться на центральній ділянці, зарослій чагарником. Серед надгробків першої половини XIX століття - дивовижної краси стели з рожевого пісковика з барельєфним зображенням єдинорога в хитро-мудро витонченій позі. Цей єдиноріг «цілюючий своє копитом», прикрашає надгробок на могилі жінки зі знатного сімейства.

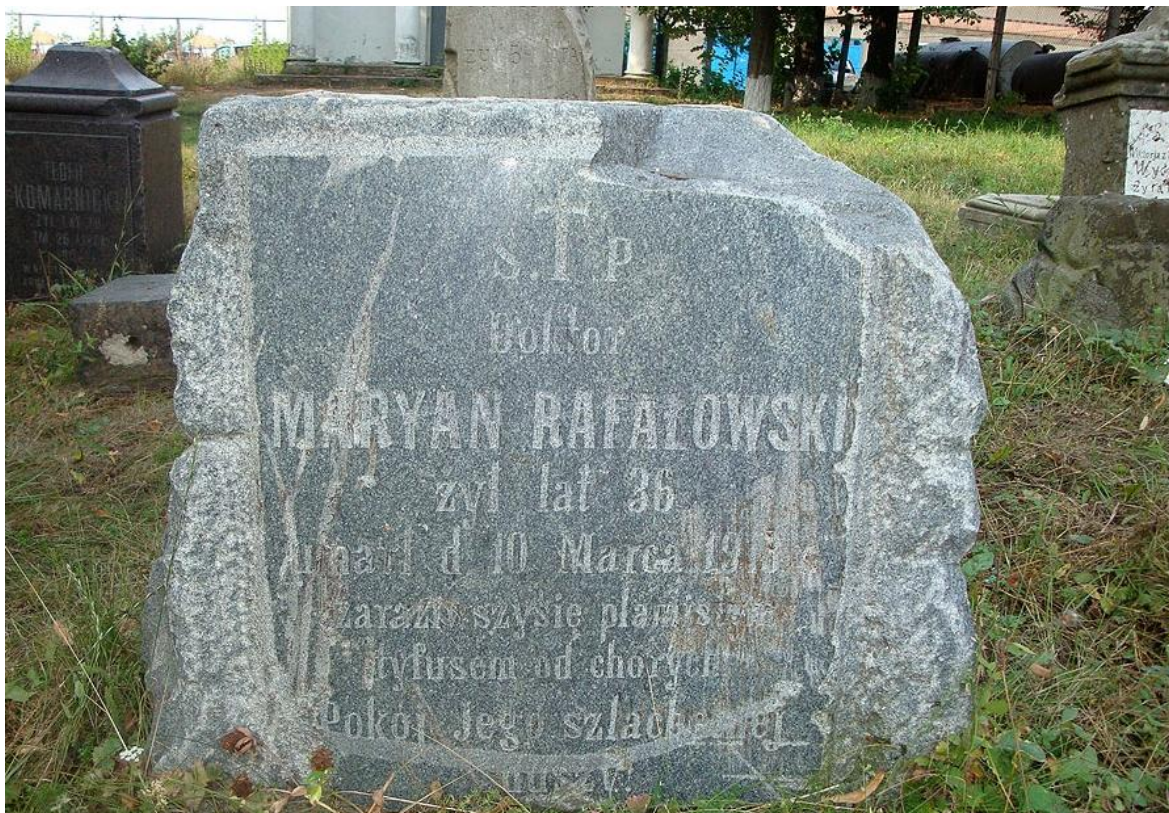
Інша різьблена стела 1806 р. з рожевого пісковика на могилі Фрейди, подружжя раввина Моше, прикрашена барельєфним зображенням двох левів, що підтримують квітку: цей образотворчий мотив досить розповсюджений на жіночих надгробках в старій частині кладовища. На старій ділянці можна виділити окремі жіночі і чоловічі ряди або відокремлені ділянки. Багато стел на жіночих могилах прикрашені зображенням рослинного мотиву, подібно барельєфа на надгробку 1816 г. З чоловічих надгробків звертає на себе увагу пам'ятник, встановлений в 1823 р. на могилі раввина Іцхака. У цій же частині кладовища виявлено єдиний надгробок XVIII століття - на могилі Хани, яка померла в 1737 р. на окремій ділянці кладовища - могили жертв нацистських каральних акцій часів Другої світової війни (мал. 3.3).

Мал.3.3 Єврейське кладовище

Зі всього багатотисячного чернівецького єврейства, яке роз'їхалося по світу, тут залишився один єврей – Михайло Юхимович Берік. Він і доглядає за єврейським цвинтарем. Правда, єврейські організації, за його словами, її добре оплачують. На цвинтарі зразковий порядок. Як не парадоксально, але саме це місце трауру об'єднує ще живих і мертвих чернівецьких євреїв. З Америки, Канади, Німеччини, Ізраїлю вони часто приїзять на могили своїх рідних.

Ще одним давнім культовим об'єктом, що може зацікавити туристів є польський цвинтар, що знаходиться біля каплиці-ротонди Марії Магдалини в самому центрі смт. Чернівців. Нажаль, до нашого часу не збереглося майже ніяких відомостей про кладовище. Є лише окремі надгробки з надписами. Також тут встановлено пам'ятник померлим в роки Голодомору. Кладовище перебуває під наглядом селищної ради, тому має досить охайний вигляд (мал.3.4).

Мал. 3.4 Польський цвинтар

3.3. Музеї Чернівецького району

Хоча в Чернівецькому районі незначна кількість музеїв, але все ж таки є що запропонувати туристам.

У с. Березівка Віктор Півторак та його сім'я створили хату-музей, де збирають всі старожитності району.

Народився чоловік в сім'ї робітників, батько працював бригадиром на цукровому заводі, а мати домогосподарка. З чотирьох дітей він був наймолодшим і завжди крутився біля діда, який знався на гончарстві та вмів працювати з деревом, мабуть саме від нього Віктор отримав поштовх до образотворчого мистецтва. Ще тоді Віктор відчув потяг до малювання і різьби по дереву. А закінчивши школу поступив до Вінницького художнього училища, яке успішно закінчив і продовжив навчання у Московському

художньому університеті, але закінчити його не встиг, бо відбулась незалежність України. Але не тільки творча справа змалку захопила Віктора, він із самого дитинства займався колекціонуванням – у нас в сім'ї всі займались колекціонування, хтось збирав календарики, хтось щось інше, а я колекціонував марки. Але одного разу працюючи на городі, я знайшов монету польського короля Августа і на стільки захопився своєю знахідкою, що продовжив і надалі збирати монети, - так визначає свій перехід від філателії до нумізматики Віктор Півторак. Сьогодні його колекція монет налічує до 3000 екземплярів і більше тисячі з них систематизовані на тематику рослинний і тваринний світ на монетах Древнього Риму до сьогодення. Але з кожним роком знайти нову монету до своєї колекції стає все важче і важче, але поряд з цим, проводячи розкопки, шукаючи монети для своєї колекції все частіше натрапляв на предмети побуту Трипільської доби і не помітив, як у нього зібралась солідна колекція цих знахідок [19, 29].

Ще в дитинстві він мріяв стати археологом, але життя є життя, і тоді вибираючи між мистецькою і археологічною діяльністю, він вибрав мистецьку. Віктор так захопився археологічною справою, що передав це захоплення всій своїй сім'ї і вже сьогодні проводять розкопки всією родиною. У вихідні вони збираються біля річки, де на пагорбах могли колись жити наші предки, і знайшовши за допомогою щупа місце стоянки починають розкопки. Переїняли Вікторову справу його сини Сергій та Андрій, які настільки захопились збиранням речей давнини, що вже не гірше за батька можуть розповісти про кожну річ їхнього сімейного музею, починаючи від його віку і, закінчуючи технікою його виготовлення. А дружина Галина найбільше вподобала вишиванні сорочки Черняхівської культури, яких вона вже має більше десятка. Старі вишиванки надихнули її на створення свої власних і тепер вишивка стала її другим захопленням після збирання пам'яток давнини.

Років п'ять вже їздить Віктор зі своїми знахідками до Києва на виставки

в Товариство колекціонерів України, де веде обмін експонатами, віднаходячи для себе дещо нове [56, 60, 67].

Дитяче захоплення Віктора Півторака (краєзнавця, сільського отамана, майора Українського Реєстрового Козацтва) колекціонувати поступово переросло у щоденну потребу – шукати, пізнавати, досліджувати. Всі зібрані ним та дружиною Галиною старожитності зберігаються у окремій хаті-музеї (мал. 3.5).

Мал. 3.5 Колекція В.Півторака

Ці дослідники рідного краю ретельно збирали окремі експозиції етнографії, археології, народних промислів, вишивки, народного костюма, килимарства, ужиткової кераміки тощо. Окремим розділом музею стали експонати історії села з дореволюційних часів до нашого дня. В музеї

зібрано матеріали, які знайомлять відвідувачів з ремеслами, промислами, пам'ятками духовної та матеріальної культури краю, зокрема цінна колекція яскравих жіночих і чоловічих сорочок, виробів ткацтва, зокрема килимарства, гончарства. У задумах родини Півтораків створення ще одного музею, в якому будуть представлені картини сучасних художників. Їх колекція формувалася протягом багатьох років. Голова родини Віктор Петрович, за освітою художник-портретист та учитель історії, людина багатогранна, як і експонати його колекції. У хаті-музеї в центрі села Березівка зібрано унікальні пам'ятки, що розповідають про історію розвитку краю від найдавніших часів до сьогодення.

Господарі музею за власні кошти облаштували з невеликої хатини справжню казку, де можна побачити унікальні пам'ятки, що розповідають про історію розвитку краю від найдавніших часів до сьогодення. Їх колекція формувалася протягом багатьох років. Тож, придбавши в селі хату, вони перетворили її на музей, щоб кожен бажаючий зміг насолодитися багатьма унікальними знахідками. Тут представлені знаряддя праці трипільської та черняхівської доби, знайдені на території Чернівецького району, колекція козацьких люльок, експонати періоду Великої Вітчизняної війни та стенд, що розповідає про історію села. В окрему експозицію виділені матеріали, які знайомлять відвідувачів з ремеслами, промислами, пам'ятками духовної та матеріальної культури краю [19, 28].

У селі Саїнка є ще один музей Чернівецького району - музей художника Олександра Софроневича Пащенко, який відкрили в 1983 році.

На південь від церкви, на роздоріжжі, стояла звичайна сільська хата з маленькими вікнами. Це була церковно-приходська школа. Школа була організована в селі в другій половині XIX століття. Навчальним процесом керували сільський піп і дяк. Першим учителем у Саїнці був Делемарський, з 1890 року. Він одночасно працював з трьома класами. Навчальний процес починався пізньої осені і закінчувався ранньою весною.

З 1900 року в Саїнській початковій школі почав працювати вчителем Топчій Роман Володимирович з села Мар'янівки Немирівського району. Головним предметом був "Закон Божий", який діти вчили під наглядом попа. В школі навчались переважно хлопчики. Серед хлопчиків добре відрізнявся хлопчик Пащенко Саша. Його часто можна було побачити на лоні природи з олівцем в руках. Маючи хист до малювання, Саша малював пейзажі рідного села. Після Жовтневої революції 1917 року він став відомим художником в Україні

Протягом свого творчого життя О.С. Пащенко створив чудові картини, які увійшли в скарбницю мистецького надбання нашого народу. Олександр Пащенко є автором ескізу ордена Богдана Хмельницького [41, 49, 61].

Він створив серію полотен, які увійшли у альбом "Київська сюїта", ліногравюри "На Хрещатику", "Київський університет". Його було обрано членом-кореспондентом Академії наук мистецтв, удостоєно звання народного художника України, він також очолював Спілку художників УРСР [11].

Не відстає у створенні музеїв і село Букатинка, де подружжя Альошкіних створили музеї в покинутих хатах. Тому якщо ви ще не придумали, куди помандрувати найближчими вихідними чи, де провести відпустку, щиро радимо — вирушайте саме сюди. Це невелике село у Чернівецькому районі, де заледве набереться кілька сотень мешканців, поступово перетворюється у туристичну перлину. За великим рахунком, все це відбувається з легкої руки художників Альошкіних. Вони переконані, що зробити з села експозицію і чудове місце для відпочинку дуже просто. Тут є музей гончарства з сотнями глечиків, барилець і куманців, зібраних в походах по Придністров'ю. Є музей старожитностей з розписаною піччю і золотистими «павуками» над нею. Є хатка з роботами їхньої родини: камінь, дерево, глина, писанки, живопис, графіка [1, 13].

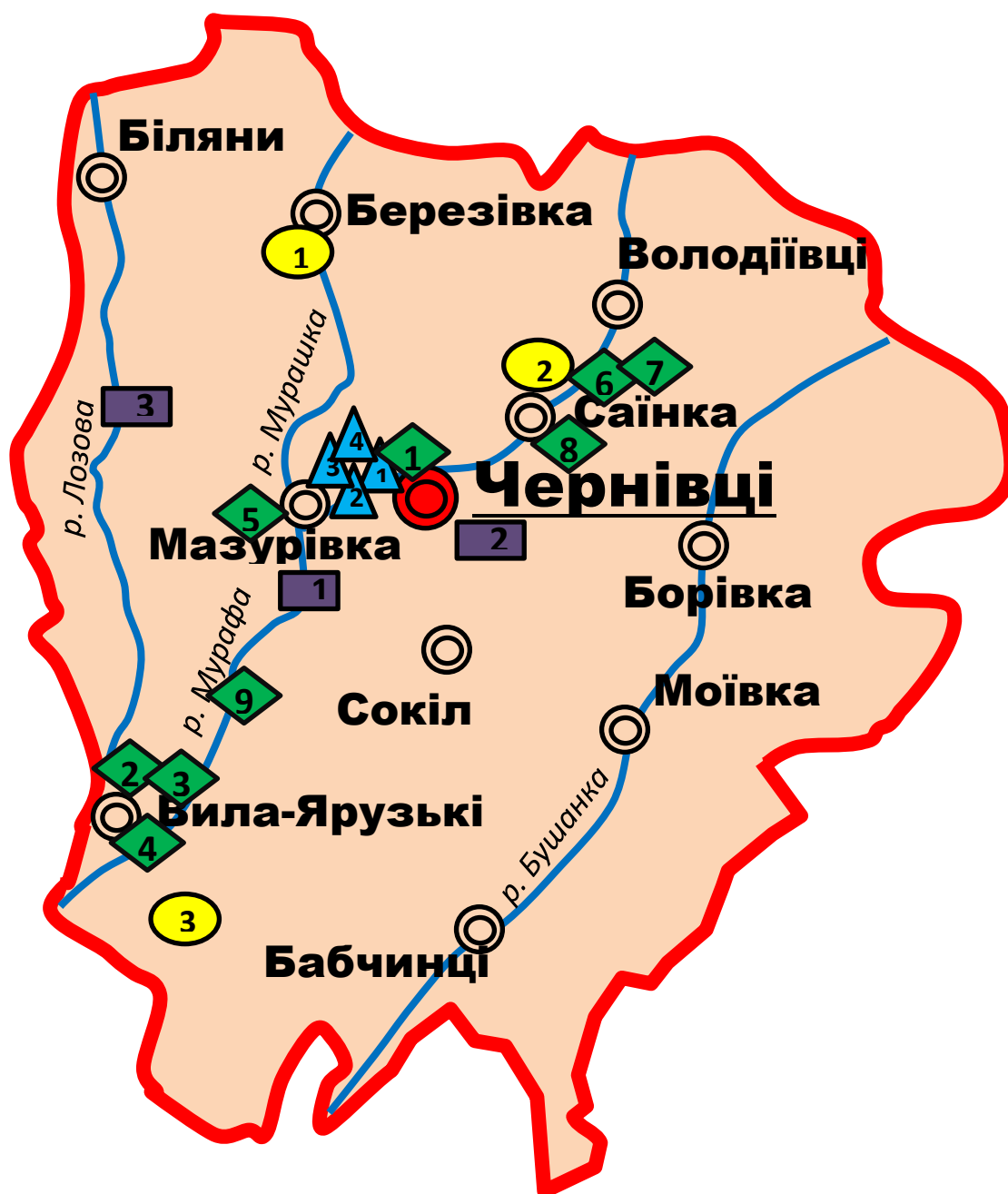
Букатинка розташована далеко від столичних та обласних центрів, на подністровських горбах та схилах, у мальовничій глибокій долині, якою тече

річка небаченої краси, Мурафа. Тут, у цій природній чаші, знаходиться унікальне місце на планеті – виходи на поверхню землі кам'яних решток шарів планетоутворного періоду, прадавніх вивержень вулканів, стародавніх океанів, морів, пустель. Ці вапняки та пісковики — чудовий матеріал для творчості, вважають Альошкіни. А ще тут відчувається особливий спокій та божественна енергетика. Це унікальне природне явище відкрив учений О.П. Виноградов у 1924 і назвав його «Грушанською світою».

Альошкіни в Букатинці мають шість хатин з городами. Деякі помешкання дісталися їм зовсім безкоштовно. Адже молодь виїжджає з села, а старі люди помирають, залишаючи свої нікому не потрібні житла. В одній хаті живуть Альошкіни. Зовні будівля розмальована якимись фантазмагоричними дубами, квітами, ще п'ять теж розфарбовані, як писанки. В іншій розмістився дитячий театр тіней і ляльок «Оберіг Мурафи», що добре знаний і в райцентрі. Такого театру немає ніде. Представлені в них картини солідних художників, дитячі малюнки, витинанки і навіть двохсотлітні вулики-дуплянки та дитяча підвісна колиска прадідівських часів. На городах – виставки різноманітних кам'яних скульптур. Їхні скульптури прикрасили навіть знамениту «Софіївку» в Умані.

Своєю найважчою скульптурою Альошкін вважає викопану ним вручну вісімнадцятиметрову криницю безпосередньо в світлиці. Мріє Олексій створити над криницею ще й спеціальну капличку для молитов. Над прибудовою вже висять два великих дзвони [26, 42].

У майже вимерлому селі подружжя створило кілька унікальних музеїв, котрі все більше ваблять туристів. А вечорами для місцевих дітей художники влаштовують особливі майстер-класи ліплення виробів з глини, створення картин з піску. А ще мріють Альошкіни обладнати у хатах закинутого села готелі, а в підземеллях, де колись місцеві мешканці рятувалися від набігів татар, влаштувати ресторан з етнічною кухнею (мал. 3.6).

Мал. 3.6 Історико-культурні туристично-рекреаційні об'єкти Чернівецького району

Умовні позначення

Культові об'єкти: 1 - Каплиця-ротонда Марії Магдалени 2 - Католицький костел Святого Миколая 3 - Місця колишнього проживання євреїв 4 - Православна церква Святого Миколая	Музеї 1 - Хата-музей В. Півторака 2 - Музей О.С. Пашенка 3 - Музеї у с. Букатинка

Пам'ятки археології:

- 1 - Поселення черняхівської культури II-IV ст. ст. н.е.
- 2 - Скіфське городище VI-IV ст. ст. до н.е.
- 3 - Поселення трипільської культури IV-III тис.до н. е.
- 4 - Могильник черняхівської культури II-IV ст. ст. н.е.
- 5 - Поселення епохи бронзи II тис. до н.е.
- 6 - Поселення черняхівської культури II-IV ст. ст. н.е.
- 7 - Поселення трипільської культури IV-III тис.до н. е.
- 8 - Поселення черняхівської культури III-IV ст. ст. н.е.
- 9 - Поселення трипільської IV-III тис.до н.е.

Пам'ятки історії

- 1 - Місце страти євреїв та пам'ятний знак в пам'ять про загиблих
- 2 - Пам'ятне місце дислокації 161 бомбардувального Чернівецького авіаполку імені Богдана Хмельницького
- 3 - Пам'ятне місце страти Івана Гонти та гайдамаків

3.4. Пам'ятки археології Чернівецького району

Дуже незначній частині людей відома історія заселення нашого краю в сиву давнину та ті процеси, що відбувалися на протязі століть.

Саме територія Вінницької області – зона важливих археологічних пам'яток України. Вивчені вони нерівномірно і в межах різних складових частин, за історико-археологічною класифікацією. В дореволюційні часи почалося вивчення цього регіону археологами. Було знайдено цінні знахідки та на їх основі зроблено дослідження, яке дало можливість зробити висновок про поховальний обряд передскіфського часу.

Коли проводились ремонтні роботи водогону, не обійшло і без того, щоб окремі місця не піддалися втручанню потужної техніки, яка робила заглиблення в землю в пошуках труб. Лише на 50-ти метровому відрізку було знайдено дві козацькі люльки. На території автобусної зупинки виявлено

залишки гончарної печі , в яких було захоронено чимало залишків посуду часів середньовіччя [2, 24].

Так трапилось, що допоки вдалось винайти знахідки посуду, водойми, а з нею і залишки були засипані піском та ґрунтом.

Лише завдяки втручання селищного голови, працівників «Райсількомунгоспу» проведено повторне вибирання ґрунту і вдалось забрати фрагмент посуду. В цьому взяв участь любитель пошуків археологічних знахідок Віктор Півторак, який відкрив музей у селі Березівка. Фрагменти посуду поповнили його музей.

На території Чернівеччини виявлено чимало археологічних пам'яток різних історичних періодів, зібрано унікальні стародавні речі, які поповнили багато музеїв України та зарубіжних країн. Одним з подвижників археології краю був директор школи села Вила-Ярузькі М.С.Котенко-Шевченко (1887-1942), який організував археологічне та геологічне обстеження краю, дослідив скіфське городище, зібрав колекцію археологічних знахідок та обладнав у школі музей. Окрім того, учні разом зі своїм наставником записували місцеві народні пісні, казки, приказки.

Поблизу сіл Вила-Ярузькі та Букатинка виявлені три поселення трипільської культури, доби пізньої бронзи, скіфське городище та могильники черняхівської культури на яких розкопано понад 10 поховань. 1952-1953 рр. на території краю, поблизу с. Мервинці, Південно-Подільською археологічною експедицією на чолі з М.І. Артамоновим на березі річки Мурафи було розкрито два кургани. В них знайдені цінні знахідки і зроблені висновки, що поховальний обряд належить до передскіфського часу.

При проведенні у Чернівцях ремонтних робіт, було знайдено дві козацькі люльки, залишки гончарної печі та посуду, які сотні років пролежали у ґрунті. У подальших розкопках брав участь член Товариства колекціонерів України В.Півторак. Знайдені тут ужиткові речі, відносяться

також до доби трипільської та черняхівської культури. Частина цих унікальних знахідок зберігається у шкільному краєзнавчому музеї (таблиця 3.3).

Таблиця 3.3

Пам'ятки археології Чернівецького району

№	Охоронний №	Найменування пам'ятки	Адреса	Дата (епоха)	Дата відкриття або виявлення	Автори (дослід.)	Рішення про взяття під охорону
1.	82	Поселення черняхівської культури	смт. Чернівці	II-IV ст. ст. н.е.	1989 р.	к. і. н.П. І. Хавлюк	№14816.07.1992 р.
2.	528	Скіфське городище	с. Вила – Ярузькі	VI-IV ст. ст. до н.е.	1962 р.	археолог Д. Щербановський	№31310.06.1971 р.
3.	520	Поселення трипільської культури	с. Вила – Ярузькі	IV-III тис. до н. е.	1946 р.	західно-укр. археолог. експедиція	№31310.06.1971 р.
4.	517	Поселення трипільської культури	с. Вила – Ярузькі	IV-III тис. до н.е.	1925 р.	археолог Д. Щербановський	№31310.06.1971 р.
5.	533	Могильник черняхівської культури	с. Вила – Ярузькі	II-IV ст. ст. н.е.	1926 р.	археолог Д. Щербановський	№31310.06.1971 р.
6.	51	Поселення епохи бронзи	с. Мазурівка	II тис. до н.е.	1995 р.	М. В. Потупчик	№44322.12.1997 р.
7.	52	Поселення черняхівської культури	с. Саїнка	II-IV ст. ст. н.е.	1995 р.	М. В. Потупчик	№44322.12.1997 р.
8.		Поселення трипільської культури	с. Саїнка	IV-III тис. до н. е.	2009 р.	к. і. н. Гаскевич Д.Л.	щойновиявлена
9.		Поселення черняхівської культури	с. Саїнка	III-IV ст. ст. н.е.	2009 р.	к. і. н. Гаскевич Д.Л.	щойновиявлена
10.		Поселення трипільської культури	с. Скалопіль	IV-III тис. до н. е.	2009 р.	к. і. н. Гаскевич Д.Л.	щойновиявлена

3.5. Центри прикладного мистецтва та ремесел у Чернівецькому районі

Чернівеччина славиться своїми неперевершеними майстрами народного мистецтва. Одним із центрів мистецтва у Чернівецькому районі можна вважати село Гонтівка. Адже саме там у 2015 році проводилося

обласне мистецьке свято «Мальована хата». Втретє на Вінниччині відбувся симпозіум за участю відомих майстрів народного малярства Вінниччини, а також Черкаської, Хмельницької та Київської областей. Зокрема, були присутні Заслужені працівники культури України – Оксана Городинська і Микола Олійніченко, Людмила Сорочинська із м. Могилів-Подільський, Оксана Павленко (м.Умань Черкаської області), заслужений вчитель України Микола Крижанівський (с. Сліди Могилів-Подільського району), Сергій Бугай (с.Човновиця Оратівського району), Людмила Знак (м.Вінниця), Сергій Боровиков (м. Хмельницький) та Сергій Кушнір із м.Києва.

"Мальована хата" - це не просто малярство - це складний процес, який вимагає не тільки великої підготовчої роботи, а й великих труднощів. І не тільки фізичного. Кожен художник вкладає в своє творіння особисте бачення світу, майстерність і, звичайно ж, частинку своєї душі.

На старому млинові зображено два бики, адже згідно сакральним уявленням трипільців, бик - символ сили, обробки землі і багатства. Вгорі - загадкове "трипільське коло", символ вічного кругообігу життя, - воно повинно бути оберегом для млина. Перед будівлею - символічний трипільський орнамент.

В ході симпозіуму було розмальовано в кращих національних традиціях понад 20 будівель села. Це сільську раду, загальноосвітню школу, поштове відділення, магазин, амбулаторію, дитячий садок, сільські хати та млин. На настінних розписах були використані трипільські орнаменти та декоративний розпис. З поміж усіх розмальованих адміністративних будівель села вирізнялися довершеністю розписи на козацьку тему.

Місцеві жителі та люди, що проїжають повз село досі милуються цими розписами та орнаментами. Цікавими вони будуть і для туристів, адже відразу привертають до себе увагу своєю незвичайністю.

Милують око шанувальників народного мистецтва вишиванки Галини Телефус з Чернівців. Вона мала стільки виробів, причому виконаних у різних

кольорах і жанрах, що здається за одне життя стільки перевищувати неможливо. Майстриня дещо відійшла від усталених традицій, додала власної обробки і виробу, особливо весільні рушники, стали справжніми витворами мистецтва. Кілька її рушників передано до Ватикану Папі Римському. Ті, котрі замовляла діаспора з Канади, майстриня позначала: «Привіт з України». Цінуються у Канаді вишивки ще однієї майстрині - Г.Івахової з с.Біляни.

У с.Саїнка в жанрі витинанки працює чималий колектив місцевих жителів та учнів. Їх учитель - пенсіонер Олександр Васильович Салюк, створив свій "салюківський" стиль, для якого характерні святковість, багата фантазія, праязичницькі символи, а також вдалі композиційні знахідки. У цьому селі зберігаються зразки витинанок цілих династій - Салюків, Кушнірів, Бабіїв. Незвичні як для чоловічого почерку витинанки творить В.Драгомир. Його, інженера-механіка за фахом, цьому мистецтву також навчав Олександр Васильович Салюк.

Не менш цікавий майстер з виготовлення декоративних виробів з дерева проживає у с.Сокіл. Різьбою по дереву та іконописанням славляться брати Гаджі з с.Березівка. А с.Лозове найбагатше на Чернівеччині своїми піснями. Тут створено аж три фольклорних колективи. Унікальні майстри з ткацтва проживають у с.Бабинці. Дивує своєю грою на народних інструментах ансамбль "Барвінок" з с. Гонтівка. У селі Лужок пише свої оригінальні картини художник Микола Григорович Луць. Вражають його полотна високою майстерністю та зображеними мальовничими пейзажами села, що розмістилося на берегах гарної річки Мурашки.

Мальовниче село Моївку називають "особливою територією мистецтва". Тут люди виховані на кращих зразках минулої та сучасної культури. Це село пишається цілим гроном співучих і танцювальних колективів, адже має аж 5 аматорських колективів. Широко знане воно

піснями Миколи Янченка. Але не лише він отримав тут крила для творчого злету. Зачаровують своїми чудовими голосами народні співаки А.Вергелес, О.Плащишина, І.Погорілко, В.Віт.

Ще одним центром прикладного мистецтва можемо вважати с. Букатинка та роботи подружжя Альокіних. Адже скільки скульптур ними зроблено! Сотні! По всій Україні стоять оберегами. Вони завжди творили так, як відчували. Їхні пам'ятники часто з'являлися набагато раніше, ніж суспільство доростало до них. До багатьох і зараз ще не готове. Але вони лишаються вірними собі. І що цікаво, більшість робіт Олексій і Людмила створюють разом, в парі. Чоловік часто починає роботу, бо жінці це важко фізично. «Я роботу почав і мені достатньо. Я вже все бачу, - каже Олексій, — А жінка доводить, загладжує, доробляє. Як і в житті - чоловік закладає духовну основу, жінка - матеріально втілює». Вони створили хатку з роботами всієї родини: камінь, дерево, глина, писанки, живопис, графіка. Такі місця вже зараз цікавлять туристів Вінницької області, а в майбутньому можливо і всієї України.

3.6. Твори монументального мистецтва Чернівецького району

На подвір'ї школи в с. Гонтівка в 1968 році встановлено погруддя козака Івана Гонти (мал. 3.7).

Його, підступно зрадженого російським полковником Красовським, котрий заманив гайдамацьку старшину ніби до себе на переговори під Уманню і видав польським властям, присудили до смертної кари: 14 днів рубати козацьке тіло і розвести по 14-х містах України на островах усього православного люди [48, с. 16-21].

Мал. 3.7 Погруддя козака І. Гонти

Ватажкові повстанців судилося скінчити разом із вірним товариством свій праведний земний шлях саме тут, у Сербах – нині село Гонтівка Чернівецького району Вінницької області.

Донині у селі його жителів називають гонтиками, котрі може, і були причетні до цих подій, а швидше це ознака непокірного, бунтівливого характеру гонтівчан [24, 31, 43, 48].

Пам'ять про страту гайдамаків віками переходила із вуст в уста. Тут в самому центрі села можна побачити старовинну козацьку криницю, біля якої 240 років тому прожив свої останні хвилини незламний отаман Коліївщини.

Гонтівчани бережуть перекази про це і з гордістю розповідають про Івана Гонту, як про великого мученика за волю і незалежність України.

Коли польський воєвода, полковник Браницький підійшов до Гонти і спитав, що б він хотів побажати перед смертю, той відповів:

- Хочу ясновельможному панству подарувати свій козацький пояс на довгу згадку.....

Кати зраділи:

- А де ж твій пояс?

- Ось, на мені, - Гонта показав на голі плечі, - нарежьте собі, скільки хочете...

Озлоблені поляки так і зробили. Проте Гонта і не скривився, лише повторював: «Казали, що буде боліти, а воно лише свербить...»

Уже мертвому, всьому почетвертованому, без рук і без ніг, Івану Гонті стяли голову і згодом прибили її до міської брами у Могилеві, аби нагнати страху українцям.

Довго висіла та нескорена козацька голова на могилівських воротах, викликаючи в народі не страх, а скоріше люту ненависть до поневолювачів.

Шляхтич Дуклан-Охотський залишив свідчення про виняткову мужність ватажка повстанців: «Гонта вийшов на страту зі спокійним і веселим обличчям, наче йшов на іменини до кума. Кат здер з нього смугу шкіри, кров чвиркнула, проте обличчя гайдамаки не здригнулося.

Бачачи, що надзвичайна мужність Гонти справляє на присутніх протилежний ефект, гетьман Браницький, надісланий на допомогу російським військам, наказав уже на третій день відтяти йому голову і вирок виконувати на бездиханному тілі. Страта відбулася у першій половині липня 1768 р. Сучасники розповідали, що і через багато років ще можна було бачити прикуту до шибениці голову ватажка гайдамаків, на якій 5 вітер ворушив волосся.

Так загинув побратим Максима Залізняка, який заплатив страшними муками за своє прагнення звільнити від гноблення український народ. Іванові Гонті судилося відіграти найвидатнішу роль у трагедії гайдамацького повстання і стати постаттю, яка й досі привертає до себе пильну увагу як українських, так і польських істориків. Якщо польські історики таврували Івана Гонту як зрадника й розбійника, то українські вчені визнали його за героя визвольної боротьби. У 60-х роках минулого століття відомий український скульптор І. Гончар виготовив з граніту погруддя Гонти.

Його встановили на подвір'ї місцевої школи. Нині вдячні земляки планують обладнати музей-меморіал народного героя. На заходах, приурочених до 240-річчя початку Гайдамацького повстання, що відбулися

влітку 2008 р., у селі вирішили встановити пам'ятник Івану Гонті при в'їзді в село. За задумом скульптора М. Крижанівського, ватажка повстання буде зображено в останньому пориві: кати розпинають його, а він, уже без однієї руки, в другій ще тримає шаблю [5, 38].

Є у районі й пам'ятки з Великої Вітчизняної війни. 12 лютого 1944 року через Чернівці пройшло партизанське з'єднання. В сутичках з окупантами було вбито кільканадцять німців і румун. Загинули 6 партизанів. 18 березня 1944 року Чернівці були звільнені 3-ою гвардійською десантною дивізією. Селище піддавалось артилерійському обстрілу, бомбардуванню німецькими літаками. Були вбиті і поранені. Зруйновано кілька будинків.

Полк почав свою діяльність 25 вересня 1941 року, 22 червня 1943 року Бойовий Червоний Прапор, 14 грудня 1943 року за відмінні бойові дії на Черкаському напрямі і визволення Черкас присвоєно звання Черкаський. 15 липня 1944 року вручено Гвардійський Червоний Прапор. 26квітня 1945 року за великий внесок в розгром фашистів і визволення України нагороджено орденом Богдана Хмельницького.

В квітні - травні 1944 року на Хренівці та хуторі Абрамівська Долина квартирував персонал 161-го гвардійського бомбардувального авіаполку. Аеродромом стало поле біля Сташкових корчів. Жителі селища чим могли допомагали воїнам, здружились з ними. Війна нанесла чималі матеріальні збитки селищу. Особливо постраждали господарські будівлі колгоспів, МТС, школи. Та найбільш болючі втрати були людські - близько 1000 односельчан не повернулись до рідних домівок.

Зараз встановлений пам'ятник 161-у гвардійському бомбардувальному авіаполку у смт. Чернівцях на місці його базування.

Про те, що в районі колись проживали євреї є пам'ятник-обеліск загиблим євреям.

Мирна праця радянських людей була порушена вторгненням німецько-фашистських військ та їх сателітів на територію Радянського Союзу.

Розпочалась Велика Вітчизняна війна.

21 липня 1941 року фашисти окупували Чернівці. Перші ж дні були позначені кривавими розправами. Був закатований і розстріляний голова колгоспу "17 жовтня" В.Іжаківський. На території МТС німці розстріляли разом з групою червоноармійців 13 жителів містечка. 27 липня 1941 року дванадцять осіб єврейської національності знавіснілі фашистські карателі скинули з п'ятнадцятиметрової висоти в річку Мурафу, а навздогін стросили з автоматів. Нині неподілак місця страти безневинних жертв звелиobelіск, яке профінансувала наша чернівецька діаспора.

Ще однією цікавою пам'яткою історії є «Турецький» міст у с. Мазурівка. З 1672 року по 1699 рік Чернівці перебували під владою турецьких загарбників. Край спустошувався, населення розбігалось. Убогим і спустілим стало містечко Чернівці. Слідами перебування турків у селищі залишився міст з Мазурівки на Гибалівку, який ще й зараз називають "турецьким", та загадковий стовп, який довго стояв на Гибалівці, - "турецька башта". За народними переказами, тут була турецька мечеть, будинок, в якому жив турецький візир.

Багато скульптур та пам'ятників створено в с. Букатинка. Привертає увагу, нещодавно створений О.Альошкіним пам'ятник Тарасу Шевченку. Скульптуру «Вічне джерело — Кобзар» скульптор створює у селі Букатинка на Вінничині. Композиція виглядає нетипово для більшості пам'ятників відомому поету. Натуралістично в роботі подане лише обличчя Шевченка, який ніби закутий у задуману автором сюжетну лінію. В скульптурі зображено символ щастя — гніздо золотих птахів — зачарованих лелек з пташенятами та яйцями-писанками. Є й інші символи: верба, що плаче, калина, пшениця, образ дівчини України-любові, вірші на серці, змії, що намагаються завадити музиці кобзи, хвилі води, яка збирається зверху і тече джерелом.

Скульптура витесується з подільського пісковика. Олексій Альошкін

ще працює над роботою і в ній можливі зміни [52, 63].

У десяти кілометрах від Чернівців, в селі Борівка встановлено пам'ятний знак на братській могилі євреїв Борівки і Моївки, убитих в перші дні окупації каральним загоном при безпосередній участі службовців української поліції. Тут поховано, згідно з офіційними даними, 273 людини. Щорічно 10 серпня, в День поминання євреї збиралися тут на траурний мітинг. Нацистами були вбито майже всі євреї (94 людини) сусіднього села Бабчинці. Насип на їх братській могилі знаходиться в двох кілометрах від Бабчинців по ґрунтовій дорозі в напрямку Чернівці, але там не встановлено жодного пам'ятного знака. Декілька єврейських надгробків в чагарнику за бензозаправною станцією вказують на те, що в Бабчинцях була досить велика єврейська громада, що мала власне кладовище. У Чернівцях на місці колишньої площі-«торговиці» споруджено пам'ятник жителям села, які полягли на фронтах Другої світової війни. Туристам може бути цікаво оглянути діючий донині старовинний водяний млин (мал. 3.8).

Мал. 3.8 Водяний млин, 1918 рік

Цікавий пам'ятник провінційної архітектури середини 1950-х рр. являє собою комплекс чернівецького ринку, побудований на території колишнього католицького і православного кладовищ.

Отже, у Чернівецькому районі Вінницької області є 38 пам'яток історії, 23 культових об'єкти, 3 музеї, 10 пам'яток археології та 4 твори монументального мистецтва. Вони визначають різноманіття історико-культурних туристично-рекреаційних ресурсів території.

РОЗДІЛ 4

СОЦІАЛЬНІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

4.1. Заклади громадського харчування

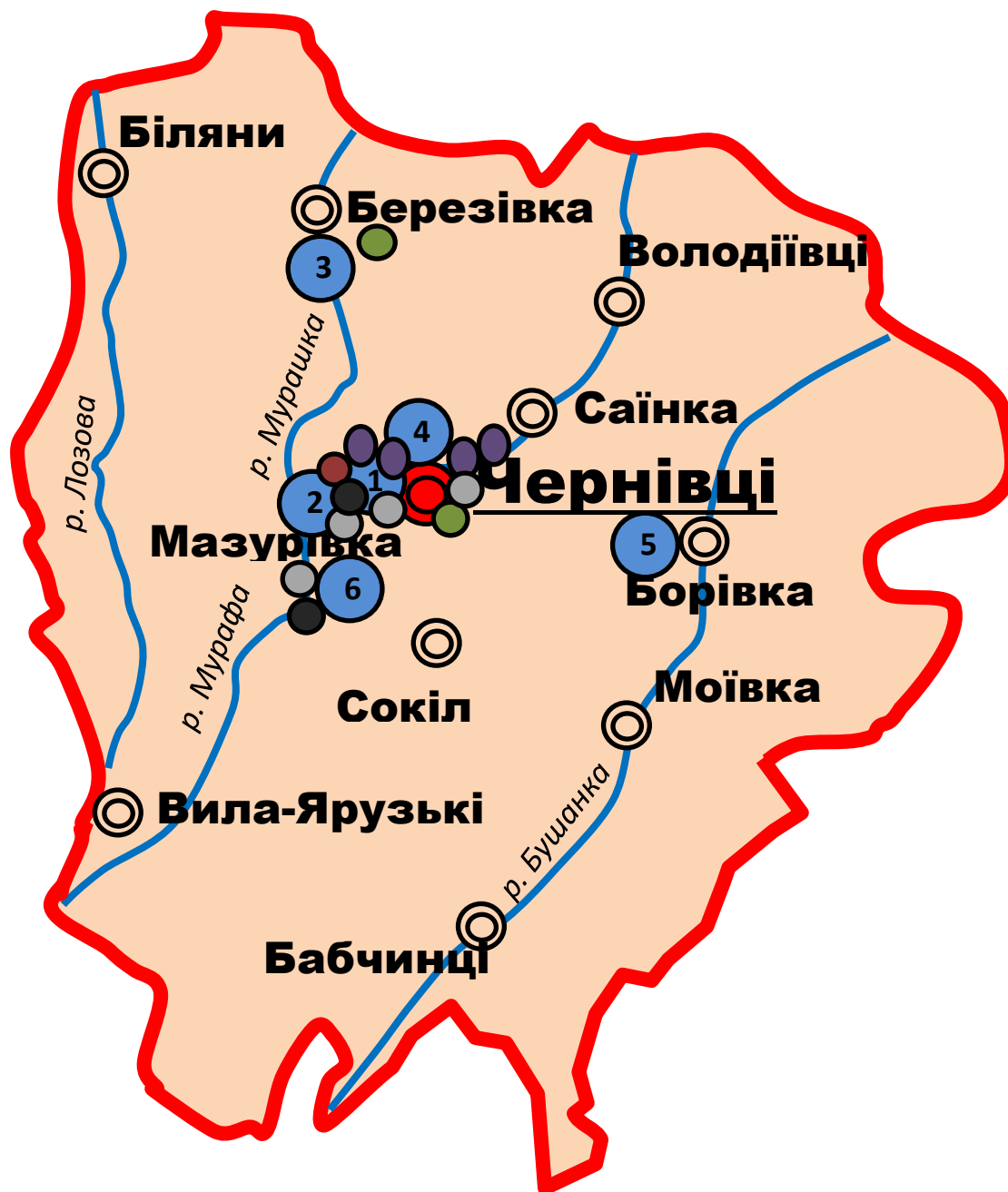
В Чернівецькому районі є незначна кількість закладів громадського харчування. В селах є невеликі їдальні, а у смт. Чернівці - велика їдальня, де харчуються в основному робітники сільсько-господарських підприємств. Але ці заклади можуть відвідувати й туристи.

Їдальня у селі Мазурівка — заклад громадського харчування з різноманітним асортиментом страв, булочних, кондитерських виробів і закупних товарів. Тут споживачам пропонують вільний вибір страв, напоїв і виробів власного виробництва. В основному застосовується метод самообслуговування. У районі є велика кількість шкільних, одна студентська, робочі їдальні, де рекомендується реалізовувати комплексні сніданки, обіди, вечери з урахуванням раціональних норм споживання.

Для туристів є можливість перекусити в закусочних — закладах громадського харчування з обмеженим асортиментом страв нескладного виготовлення, призначений для швидкого обслуговування споживачів.

Закусочні організовують у стаціонарних приміщеннях і павільйонах. Більшість закусочних розташовуються в продуктових магазинах, де продавці за помірну ціну зможуть задовольнити потреби туристів.

У смт. Чернівці є бар «Атлант» — заклад громадського харчування з барною стійкою, що реалізує алкогольні, безалкогольні, змішані алкогольні й безалкогольні напої, закуски, десерти, кондитерські та булочні вироби, закуплені товари. Також тут діє виїзна кухня і за бажанням клієнта працівники бару вивозять готові страви у будь-яке місце (мал. 4.1).

Мал. 4.1 Соціальні туристично-рекреаційні об'єкти Чернівецького району

Умовні позначення

① - Ресторан «Клеопатра»	● - Центральна районна лікарня
② - Кафе-бар «Червоні дивани»	● - Лазня
③ - Кафе-бар «Чайна»	● - Перукарні
④ - Бар «Атланта»	● - СТО 4
⑤ - Кафе «У Гайтюка»	● - заправки
⑥ - Столова	

4.2. Заклади торгівлі та ресторанного бізнесу

Торгівельна мережа району нараховує 45 підприємств роздрібною торгівлі, 12 закладів громадського харчування та 4 ринки з торгівлі промисловими і продовольчими товарами.

Крім цього торгівельною діяльністю за патентами займаються 19 чоловік, які надають послуги в торгівельно-роздрібній мережі.

Районна споживча спілка об'єднує в своїй структурі 4 сільських споживчих товариства та комбінат кооперативної промисловості. Організовує торгівельне обслуговування пайовиків і населення району промисловими та продовольчими товарами, заготівельні діяльність на власне виробництво.

У районі дуже багато магазинів, як великих так і маленьких. Зокрема у самих Чернівцях працює великий універмаг, де знаходяться як продуктові відділи, так і відділи з одягом, посудом, косметикою. У центрі смт. Чернівці знаходяться такі продуктові магазини: «Універсам», «Універмаг», «Фунтик», «ПродМаг» та інші. Популярними є магазин косметики та парфумерії «Наталі», магазин одягу «4 сезони», магазин сільсько-господарських товарів «Садочок». Знаходиться тут і супермаркет «Наш край». Відкрили його недавно, але він уже встиг завоювати прихильність серед покупців.

У Чернівецькому районі сфера ресторанного бізнесу є достатньо розвиненою. Тут велика кількість ресторанів, барів, кафе, які використовуються для відпочинку з друзями та святкування важливих подій у житті. У кожному селі є кафе або бар. У смт. Чернівцях їх 4.

Найвідомішим рестораном є «Клеопатра», який розташовується у смт. Чернівці. У ресторанні постійно є відвідувачі. Тут кожного вечора відпочиває молодь, зустрічаються друзі, відбуваються ділові зустрічі, святкуються дні народження, весілля, хрестини та інші важливі

дати. Ресторан «Клеопатра» - це найкраще місце для проведення сімейних свят, пишних бенкетів та романтичних зустрічей з вишуканими стравами та дивовижною атмосферою. У закладі є дві зали та окремі кабінки з караоке та літня тераса. Тут постійно лунає музика. Переступивши поріг ресторану, Ви виявитесь в чарівній казці «Клеопатри», відчуєте атмосферу гостинності та привітності і Вам неодмінно захочеться прийти сюди ще раз і ще раз, щоб кожен день відкривати нові грані Єгипту. На вихідних ресторан наповнюється молоддю, тому кожної п'ятниці та суботи тут відбувається дискотека.

Відомим у районі є кафе «Червоні дивани». Розташовується у смт.Чернівці. Кафе-бар приємно дивує відвідувачів навченим персоналом і правильною кухнею. Серед великої кількості закладів ресторанного бізнесу району, "Червоні дивани" єдине кафе, яке займається організацією сімейного дозвілля своїх гостей. Кілька чітко розділених зон, якісна українська кухня, гостинний і професійно підібраний персонал вміло перетворює відпочинок відвідувачів в насолоду. Зручні червоні дивани з подушками і кріслами відмінна риса кафе. Приглушене освітлення і музика, створюють відмінне доповнення до якісної роботи персоналу ресторану, яке допомагає закладу створити свій індивідуальний образ і перетворитися в єдине у своєму роді.

Банкетний зал вміщує до ста п'ятдесяти гостей і однаково зручний і для маленького романтичного вечері, і для великого торжества.

Якщо ж виникає необхідність провести ділову зустріч або ж усамітнитися від усього світу, для цього створений VIP-зал.

Ще одним цікавим закладом є кафе «Чайна» у селі Березівка. Де також відпочиває молодь, а також відбуваються святкування важливих подій. Останнім часом це кафе стало популярним не лише серед жителів с. Березівка, а й інших мешканців району. Адже тут зробили ремонт, оновили меню та інтер'єр, що дуже приваблює клієнтів.

4.3. Лікувально-оздоровчі заклади

У Чернівецькому районі відсутні санаторії, але є достатня кількість лікувальних закладів. Зокрема у смт. Чернівці діє центральна районна лікарня - комунальна установа «Чернівецький районний медичний центр первинної медико-санітарної допомоги». Розташовується вона по вул. Кірова 10. Центральна районна лікарня має стаціонар на 135 ліжок. А у всіх інших селах району створені фельдшерські пункти. Медичне обслуговування населення району також здійснюється амбулаторіями загальної практики сімейної медицини (с. Бабчинці, Біляни, Березівка, Борівка, Володіївці, Гонтівка, Моївка), 18 ФАПів в тому числі 10 ФП. Функціонує 8 аптечних закладів.

Раніше у смт. Чернівцях діяв літній оздоровчий табір для дітей «Салют», але зараз це приміщення зазнало значних змін. На сьогодні тут проводять ремонтні роботи, повністю перебудовуються корпуси і планують створити санаторій на базі води «шипіт», що має лікувальні властивості. Тому в скорому часі буде можливість і для туристів відвідувати цей заклад.

У лікувальних закладах району працюють досвідчені лікарі, медсестри, фельдшери, які не залишаться байдужими до проблем не лише місцевих жителів, а й туристів.

Тому сміливо можете вирушати у Чернівецький район і не турбуватися про своє здоров'я.

4.4. Розважальні заклади

Розважитися після важкого дня можна у місцевих клубах при будинках культури. Там ввечері на вихідних відбуваються дискотеки, куди сходиться молодь з усього села. Лунає сучасна музика та чути сміх дівчат. У клубі

можна зустріти нових друзів, дізнати щось про село, про традиції, побут та просто відпочити і розважитися. Діють такі клуби у всіх селах, але дискотеки відбуваються лише в смт. Чернівцях, Білянах, Березівці, Борівці, Моївці та Гонтівці. Загалом мережа закладів культури нараховує 26 клубів та Будинків культури.

Нещодавно у Чернівцях та Березівці відкрили новий для жителів району заклад – лазню. Це спеціально обладнане приміщення для миття тіла з одночасною дією води і пари або гарячого повітря. Вона користується великою популярністю серед населення, а особливо чоловіків, які люблять попаритися і помитися в лазні. Популярність обумовлена суворим дотриманням традицій дров'яних лазень: дров'яної пари, березові і дубові віники, а також недорогими цінами. Комплекс об'єднує в собі декілька напрямків, вони слугують для однієї цілі, - оздоровлення людей, як фізично, так і духовно, через безпосередній контакт з природою і пізнання самого себе.

Якщо будете в Чернівецькому районі – неодмінно відвідайте лазню. Адже тут вас чекає гаряча дров'яна парилка, з розпеченими до червоного коліру камінням.

4.5. Підприємства побутового обслуговування

У Чернівецькому районі велика кількість перукарень та закладів краси. Зокрема у самих Чернівцях є 4 перукарні. Тут рідко бувають черги, тому що є значна кількість працівників-професіоналів. У перукарнях роблять всі види стрижок, зачісок, біозавики, мелірування, колорування, нарощення волосся, манікюр, педикюр, нарощування та розпис нігтів. Тому будь-які туристи можуть скористатися послугами даних закладів, якщо навіть під час

відпочинку бажають залишатися красивими.

Якщо раптом у вас виникли проблеми з автомобілем, то вам неодмінно допоможуть працівники місцевих СТО. Найбільша їх кількість у смт. Чернівцях – 4. Вони рівномірно розташовуються по всьому селі, тому знайти СТО ви зможете без проблем. Біля них діють і автомийки. Також тут є магазини автозапчастин.

У Чернівецькому районі є достатня кількість заправок. У самих Чернівцях є лише одна заправка – ТОВ "Поділлянафтозбут" АЗС №1 (вул. Леніна 169-А). Є дві заправки у селі Мазурівка. Одна із них газова і потребує ремонту.

4.6. Садиби сільського зеленого туризму

У Чернівецькому районі ще не створено садиб зеленого туризму, але є перспектива і місце для того, щоб реалізувати мрію в реальність. На мою думку, ідеальним місцем для створення садиб може стати село Букатинка. Село розташовано у долині річки Мурафи. Тягнеться воно вузькою смужкою, довжиною в дві версти. На правому березі річки росте ліс. Річка в звичайний час невелика. Головне заняття – землеробство. Багато займаються видобутком кам'яних глиб з яких виробляють могильні пам'ятники, млинарські жорна, столи і т.п. Цей промисел служить доброю і відчутною допомогою до покращення економічного побуту селян. Поселення давнє. Його назва зустрічається в актах в 1606 році під ім'ям «Букатинці». Букатинка розташоване далеко від столичних та обласних центрів, на подністровських горбах та схилах, у мальовничій глибокій долині, по якій тече річка небаченої краси Мурафа. За 30 км розташовані районні центри Могилів–Подільщини, Чернівеччини та Ямпільщини.. Тут, у

цій природній чаші, знаходиться унікальне місце на планеті – виходи на поверхню гіоських порід венду.

У 1985 році тут проходив всесвітній з'їзд геологів. З'їхались вчені звідусіль: з Австралії, Америки, Африки, Японії і Європи подивитись на унікальне видовище, – як утворювалась закам'яніла земна кора поверхні нашої планети. Подивитися і вивчити шари, що не переміщені катастрофами та катаклізмами, як на інших материках.

Тому тут і відчувається той спокій, та божественна енергетика. Це унікальне природне явище відкрив учений О.П. Виноградов у 1924 і назвав його “Грушанською світою”. Тут є можливість відчути на собі ці випромінювання унікальної енергетики всіх епох від архаїчних гранітів, докембрійських пісковиків, крейдяного періоду, Сарматського моря з його вапняками, від найм'якіших мінералів тальку до найтвердіших кремнієвих утворень. Можна побачити все: від зелено-синіх глин до червоних залізорудних глин з бурштиновими пісками, що несуть унікальні коштовні камені.

До нашого часу збереглися самобутні назви річок Мурафа, Вазлуй, кутки села Село, Липник, Горби, Левада, Шлях, Луг.

У назвах відчутна історія давнього благословенного букатинського краю. Відомо, що цей край заселений людьми дуже давно. На теренах Букатинщини знайдені чисельні природні, археологічні, культурні пам'ятки епохи палеоліту, мезоліту, Буго-дністровської, Трипільської культур, неоліту, часу слов'ян, давньоруського часу, козацької доби. Про давнє поселення “Бокотинці” (“Богатинці”) згадується у документах 1604 році, є вона на картах царя Петра I. Саме через цей край в часи козаків пролягав славнозвісний шлях зі Сходу, з Криму, Молдови у Польщу, в Європу, уздовж якого будувались села, потужні укріплення, городища, фортеці.

Особливе місце в історії краю займала Букатинка у роки козацьких повстань, гайдамаччини. У XVII ст. згадки про поселення трапляються дедалі частіше. Саме тут збереглася легенда про козака – каменотеса Бакоту, про

його маму, що з дитиною єдині залишились живими, вийшовши з підземного ходу, і сховались у скалах, в чагарниках. Ще залишились ці підземелля з численними підземними ходами, де, за легендою, ховалось населення під час нападу турків, татар.

За роки історичних, археологічних досліджень в селі Букатинці та Вила-Ярузькі знайдені поховання давньоруських воїнів зі списами, горщиками, трипільська кераміка з поселення “Зруб”.

Букатинська земля породила і дала притулок багатьом видатним людям, а багато хто лише приїздив і своєю працею і любов'ю до цього краю забезпечили йому невмирущу славу. Це народна лікарка баба Пія, письменники Никифор Білоконь, Боднарук, герой війни, художник Олексій Трачук, Михайло та Віктор – батько і син Антончики, гомеопат Біхунова та її дочка співачка опери Олена, лозоходець Василь Стеценко, художники: Непийпиво, Сидорук, Марія Руденко та Марія Гоцуляк; митці: Микола Олійниченко, Оксана Городинська, Сергій Танадайчук, Андрій Пушкарьов, Микола Теліженко, Кирило Пустовіт [13, 26,42].

Отже, у Чернівецькому районі Вінницької області виявлено значне різноманіття соціальних туристично-рекреаційних ресурсів. Тут є чотири заклади громадського харчування, 45 закладів торгівлі та 4 об'єкти ресторанного бізнесу, 1 лікарня та фельдшерсько-акушерські пункти, 8 аптек, 6 розважальних закладів, 8 підприємств побутового обслуговування. Перспективним у майбутньому є розвиток сільського зеленого туризму у с. Букатинка.

ВИСНОВКИ

Отже, в майбутньому Чернівецький район може стати одним із найбільше привабливих для туристів. Адже нині в Україні більшість людей живе в селах і саме розвиток сільського зеленого туризму може стати порятунком українського села від повного занепаду, міграції селян до міст і на роботу за кордон.

В районі є всі види рекреаційних ресурсів: природні, історико-культурні та соціальні.

Серед природно-рекреаційних ресурсів найбільшу увагу до себе привертють скелі-останці – «Чумацькі камені», «Косянська» карстова печера «Мурафська Швейцарія», джерело «Кадуб», криниці-джерела "Бенедика", "Олекси", "Карпів мочар", ботанічні пам'ятки природи "Могутні дуби", "Віковий дуб" та дуб "Сидорів", регіональний ландшафтний парк «Мурафа», Гайдамацький яр, Вилянська стінка та інші об'єкти.

Значна кількість в районі і історико-культурних туристично-рекреаційних об'єктів. Цікавими є каплиця-ротонда Марії Магдалени; костел Святого Миколая; місця колишнього проживання євреїв; хата-музей у с. Березівка; музей О.С. Пашенка; музеї у с. Букатинка; поселення трипільської культури, доби пізньої бронзи, скіфське городище та могильники черняхівської культури; місце страти Івана Гонти та його погруддя, встановлене на подвір'ї школи; пам'ятник-обеліск загиблим євреям; пам'ятник 161-у гвардійському бомбардувальному авіаполку; «Турецький» міст на Мазурівці; єврейське кладовище; скульптури Альошкіна.

У Чернівецькому районі Вінницької області виявлено значне різноманіття соціальних туристично-рекреаційних ресурсів. Цікавими для туристів можуть стати такі заклади, як ресторан «Клеопатра», кафе «Червоні дивани», бар «Атлант», кафе «Чайна», лазня. Є тут і 6 перукарень, 4 СТО, 3

заправки, бібліотеки, одна лікарня, 7 фельдшерсько-акушерських пункти.

Також є перспектива для створення садиби сільського зеленого туризму в с. Букатинка. Адже туристу цікаво подивитися як селянин виробляє сир, масло, ковбасу, варить борщ або робить вареники саме за старовинними українськими традиціями. В селі можна зайти до повітки, подивитися на корову, а й подоїти її, поспати на сіні в клуні, покататися на конях, взяти участь у святі різання свині. Не менш важливим є відновлення загублених ремесел, їх традиційних центрів. Саме в Букатинці є можливість помилуватися чудовими краєвидами Чернівецького району та знайти тишу і спокій для душі, взяти участь у житті селянської родини, господарських процесах, пізнати культуру, традицію, обряди, мову, покуштувати страви домашнього приготування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альошкіна Д. А. Обереги над Мурафою або душа Букатинського каменю. книга 1 - Вінниця: "Проба", 2007.
2. Археологічні знахідки [на території Чернівців] // Чернівецька зоря. – 2006. – 7 грудня.
3. Вінницька область / редкол. : А. Ф. Олійник, М. Л. Бабій, В. Д. Бовкун [та ін.]. – 768 с. : кол. іл., карти, фото. – Показч. Імен ; показч. геогр.
4. Вінниччина: історія і сучасність : матеріали обласної історико-краєзнавчої конференції "Вінниччина очима молодих істориків" / редкол.: П. С. Григорчук, О. В. Димніч, Ю. А. Зінько. – Вінниця, 2002.
5. Вінниччина - край козацької слави (до 350-річчя розгрому польських загарбників під Вінницею) : зб. доповідей Всеукраїнської науково-практичної конф., Вінниця, 24.03.2001 р. / Просвіта. Він. обл. об'єднання ; авт.: М. Кравець, І. Заєць, С. Калитко [та ін.]. – Вінниця : Просвіта. Він. обл. об'єднання, 2001. – 63 с.
6. Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – 404 с.
7. Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження : матеріали XXII Всеукраїнської наук. істор.- краєзнав. конференції 20 жовтня 2009 р. / редкол.: Ю.А. Зінько [та ін.] ; Ін-т історії України НАН України ; ВДПУ ім. М. Коцюбинського [та ін.]. – Вінниця : О. Власюк, 2009. – 581 с.
8. Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження : матеріали XXV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції 11-12 жовтня 2013 року / ред. Ю. А. Зінько ; Вінницький

- держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, Державний архів Вінницької області, Вінницький обл. краєзнавчий музей [та ін.]. – Вінниця, 2013.
9. Вінниччина : минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження : матеріали XXVI Вінницької наук. істор. краєзнав. конф. 10-11 жовт. 2014 р.: Вінниччина в роки Другої світової війни. 1939-1945 / редкол.: І. Є. Руснак, Ю. А. Зінько, А. В. Войнаровський [та ін.] ; Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського [та ін.]. – Вінниця, 2014. – 318 с.
 10. Вінниччина : минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження : матеріали XX Вінницької наук. істор. краєзнав. конф. / редкол. М. М. Кравець, Ю. А. Зінько та ін. – Вінниця, 2005. – 324 с.
 11. Вінниччина музейна : довідник / редкол.: К. І. Висоцька, І. А. Дорош, О. І. Ковтонюк. – Вінниця, 2008. – 96 с.
 12. Вінниччина туристична: краєзн. довід./ упоряд. О. Кізян; ред. М. Спиця; дизайн Н. Спиця; відп. за вип. Морозова; управління культури і туризму Вінниц. облдержадм.; Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця: ДП «Держ. картограф. ф-ка», 2009. – 432 с.
 13. Волошенюк І. Букатинський коридор : [Про сім'ю Олекси і Людмили Альошкіних – скульпторів, художників, філософів, мистецтвознавців, педагогів з с. Букатинка Чернівецького району] / І. Волошенюк // Вінниччина. – 2005. – 10 червня.
 14. Гальчак, Сергій Дмитрович. Краєзнавці Вінниччини : Біографії. Бібліографія / С. Д. Гальчак ; Всеукраїнська Спілка краєзнавців ; НАН України; Ін-т історії України. – Вінниця : Книга-Вега, 2005. – 224 с.
 15. Гальчак, Сергій. Пізнаючи історію малої Батьківщини : діяльність краєзнавців Вінниччини у 2005 - на поч. 2010 рр. / С. Гальчак ;

- Вінницька обласна організація Нац. спілки краєзнавців України. – Вінниця : Видавець ПП Балюк І. Б., 2010. – 147 с.
16. Гижко, Наталія. Перлини Вінниччини / Н. Гижко. – Вінниця : Фенікс; Інфракон-Інфракон-І, 2007. – 212 с.
17. Гудзевич А. В. Природно-заповідна Вінниччина : посібник / А. В. Гудзевич. – Вінниця : Консоль, 2002. – 128 с. : іл.
18. Дике серце Поділля . [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://umoloda.kiev.ua/regions/66/219/0/42269/>
19. Дудко С. Дайте мені музей і я заповню його: [про Віктора Півторака, місцевого краєзнавця, збирача предметів старовини]/ С.Дудко // Чернівецька зоря. – 2009. – 2 жовтня.
20. Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція : [збірник матеріалів науково-краєзнавчої конф. 20-21 жовтня 2006 р., м. Могилів-Подільський] / Могилів-Подільська міська рада, Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, Кам'янець-Подільський держ ун-т [та ін.] ; Вінницький держ. пед. ун-т (2; 20-21 жовтня). – Могилів-Подільський ; Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – 285 с. : іл.
21. Заповідні об'єкти Вінниччини. – Вінниця: Велес, 2005. – 104 с. + 28 с. іл.
22. Заповідні об'єкти Вінниччини / уклад.: О. Г. Яворська (заг. ред.), І. І. Українець, В. Л. Романчук та ін. – Вінниця : Велес, 2005. – 102 с. : кол. іл., табл.
23. Зінько Ю. А. Памятки історії та культури Вінницької області / Ю. А. Зінько, М. Р. Мудраченко. – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2011. – 400 с.
24. Історико – географічна довідка Чернівецького району. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.vin.gov.ua/>

web/rda/chernivci_rda.nsf/webgr_view/GrF2C8H?OpenDocument&count=5&RestrictToCategory=GrF2C8H

25. Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. / редкол. : П. Т. Тронько, М. П. Бажан, М. К Білогуров, [та ін.]. – К. : Укр. рад. енциклопедія. – 1972 р.
26. Кізка В. У Букатинці відновлюють Подільський оберіг / В. Кізка // Подільська порадиця. – 2005. – 8 червня. – С. 3.
27. Клапоушак І. Печерно-скельні культові споруди Поділля / І. Клапоушак // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – Верес. (№35). – С. 6-11.
28. Книга пам'яті України : історико-меморіальне багатотомне видання / редкол. : І. О. Герасимов, А. В. Коваль, Р. Г. Вишневський [та ін.]. – К. : Українська енциклопедія. – 1994 р. Вінницька область. Т. 7: Чернівецький район, Чечельницький район, Шаргородський район, Ямпільський район / редкол. : А. Д. Ткаченко, С. Г. Азаров, Д. Д. Александров [та ін.]. – 986 с.
29. Коваль Б. Скарби сім'ї Півтораків : Про колекцію монет В. Півторака] / Б. Коваль // Чернівецька зоря. – 2005. – 18 лютого.
30. Костел св.Миколая, смт Чернівці, Чернівецький район. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.chernivtsi.vin.com/Images/Gallery/Chernivtsi/kostel/gallery_chernivtsi_kostel_page_old_photo.html
31. Краєзнавчий музей с. Гонтівка. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.vin.gov.ua/web/rda/chernivci_rda.nsf/web_alldocs/DocFPBZ2
32. Кудла Н.Є. Сільський туризм: поняття, види і цілі розвитку / Н.Є. Кудла // Міжнар. наук-практ. форум "Теорія і практика розвитку АПК". — Л. : ЛДАУ, 2006. — С.425-430.

33. Лукин В., Соколова А., Хаймович Б. Сто еврейских мечтчек Украины. Исторический путеводитель. Вып. 2.: Подолия. СПб.: Издатель А. Гершт, 2000. 704 с.: ил., к.
34. Мазурівський водоспад. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.vin.gov.ua/web/rda/chernivci_rda.nsf/web_alldocs/DocFPBZ6?opendocument
35. Мальська М. П., Худо В. В. Туристичний бізнес: теорія та практика. Підручник. 2- вид. перероб. та доп.– К.: Центр учбової літератури, 2012. – 368 с.
36. Масляк П.О. Рекреаційна географія Навчальний посібник. - К.: Знання, 2008. - 343 с.
37. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник. Затверджено МОН / Мальська М.П., Антонюк Н.В. — К., 2008. — 661 с., тв. пал., (ст. 4 пр.).
38. Містечка Східного Поділля : краєзнавчі нариси / за ред. Г. Денисика. – Вінниця : Тезис, 2001. – 92 с. : карти, мал. – (Земля Подільська)
39. Мурафська кам'яна долина – творіння води і часу. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.vin.gov.ua/web/rda/chernivci_rda.nsf/webgr_view/GrF2CAN?OpenDocument&count=5&RestrictToCategory=GrF2CAN
40. Не ті Чернівці. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://tutbuv.com/?p=3424>
41. Олександр Пащенко – наш земляк з Чернівецького району, був автором ескізу ордена Богдана Хмельницького. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.vinnytsia.ukrtelecom.ua/presscenter/news/archiv?id=15664>

42. Олексій та Людмила Альошкіних. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://vinceramics.inf.ua/masters/Aleshkiny.php#undefined>
43. Пам'ятник на місці страти І. Гонти (1768), с. Гонтівка (1971). [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://asyan.org/potrff//main.htm>
44. Подільські джерела : альманах. № 4: Архітектурна Вінниччина: час, простір. особистості / ред. Л. М. Загородня. – Вінниця : Правда АРТ, 2012. – 191 с. : кол. іл.
45. Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство Навчальний посібник. За редакцією проф. Заставного Ф.Д. - К.: Знання, 2006. - 575 с.
46. Походження назви села Саїнка. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://sainka.rada.org.ua/istorichni-vidomosti-12-29-33-18-03-2016/>
47. Реєстр природно-заповідного фонду Вінницької області / уклад.: Є. І. Вороніна, І. М. Кононова, О. В. Коник ; заг. ред. О. Г. Яворської. – Вінниця, 2005. – 51 с.
48. Роговий О. І. Подільськими шляхами Богдана Хмельницького / О. І. Роговий, М. М. Іванюк, В. Х. Шпак-Мельник. – Вінниця: ПП Балюк, 2012. – 120 с.
49. Саїнка. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://uk.sciencegraph.net/>
50. Свято народного мистецтва «Мальована хата». [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.vocnt.org.ua/2015/10/svyato-narodnoho-mystetstva-malovana-hata>
51. Село Гонтівка. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://іо.ua/32785731>

52. Скульптор Олексій Альошкін створює нетиповий пам'ятник Шевченку. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/news/101113-skulptor-oleksiy-aloshkin-stvoryuie-netipoviy-pamyatnik-shevchenku>
53. Скульптор перетворює хати на арт-об'єкти. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/culture/2016/02/4/207687/>
54. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. - 336 с. ст 3-4
55. Турецький міст 1672 - 1699рр. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.vin.gov.ua/web/rda/chernivci_rda.nsf/web_alldocs/DocFPBWH?opendocument
56. Туристичні маршрути села Березівка. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.vin.gov.ua/web/rda/chernivci_rda.nsf/webgr_view/GrF2CAN?OpenDocument&count=5&RestrictToCategory=GrF2N
57. Туристичні маршрути села Гонтівка. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.vin.gov.ua/web/rda/chernivci_rda.nsf/webgr_view/GrF2CAN?OpenDocument&count=5&RestrictToCategory=GrF2N
58. Туристичні маршрути села Мазурівка. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.vin.gov.ua/web/rda/chernivci_rda.nsf/webgr_view/GrF2CAN?OpenDocument&count=5&RestrictToCategory=GrF2N
59. Туристичні маршрути села Скалопіль. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.vin.gov.ua/web/rda/chernivci_rda.nsf/webgr_view/GrF2CAN?OpenDocument&count=5&RestrictToCategory=GrF2N
60. У Вінницькому краєзнавчому музеї відкрили виставку старожитностей. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://svobodaslova.in.ua/news/read/3637>

61. Унікальні маршрути по природі, історичних місцях. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.vin.gov.ua/web/rda/chernivci_rda.nsf/webgr_view/GrF2CAN?OpenDocument&count=5&RestrictToCategory=GrF2CAN
62. Церква-ротонда. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://ukraine.kingdom.kiev.ua/region/01/chernivtsi-vin.php>
63. Художник перетворив вимираюче село в музей. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://hudruk.com/uk/news/Artists/hudozhnik-prevratil-vumirajushheje-selo-v-muzej-569.html>
64. Через Подільську Мурафську Швейцарію протікає «Кам'яна долина». [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://vlasno.info/spetsproekti/2/tourism/item/7622-cherez-podilsku-murafsku-shveitsariiu-protikaie-kam-iana-richka>
65. Чернівецький район. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.chernivtsi-vin.com/Images/About_region/about_region.html
66. Чернівці – святого Миколая єпископа. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.camenecensis.org.ua/dekanaty-i-parafii/barskyj/313-2011-09-22-10-36-58.html>
67. Чоловік з дружиною покажуть унікальні колекцію старожитностей. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://vinnica.unian.ua/693151-cholovik-z-drujinoyu-pokajut-unikalnu-kolektsiyu-starojitnostey.html>
68. Яцентюк Ю. В. Історико-географічні заповідні об'єкти Вінницької області / Ю. В. Яцентюк, Н. Ю. Татаренко // Актуальні питання географічних, біологічних та хімічних наук. Основні наукові проблеми та перспективи дослідження: збірник наукових праць / відп. ред. А. В. Гудзевич. – Вінниця, 2014. – Вип. 11(16) . – С. 7-9.

69. Яцентюк Ю.В. Наукове обґрунтування створення регіонального ландшафтного парку "Мурафа" / Ю. В. Яцентюк // Український географічний журнал. – Київ, 2006. – № 4. – С. 34 – 37.